

ГЛАВА IX

КРИВИЧНО ПРАВО У ДУШАНОВОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

ОПШТИ ДЕО

КРИВИЧНО ДЕЛО

§ 1. Појам кривичног дела. Већ у правним споменицима пре Душанова доба налазе се многобројни изрази за кривично дело. Ови се изрази разликују међу собом, јер полазе са разних гледишта на суштину кривичног дела. Примитивно гледиште словенског права обраћа пажњу на противправност у материјалном смислу, свата кривичну радњу као напад на животне интересе појединаца или друштва.¹ Зато су најстарији изрази српског права „овида“,² „зло“,³ „кривина“.⁴ Кривично дело може чак и да се зове именом своје последице, нпр. „крв“,⁵ који назив означаје и материјалну последицу кривичног дела, и само кривично дело, и глобу. Иста три значења има и прастари израз „вражда“.⁶

¹ Уп. Т. Живановић, *Основи*, Општи део, § 33; W. Namysłowski, *Serb. pravo karne*, стр. 443.

² Повела Св. Саве г. 1233 (Нов. Зак. Сл. 576).

³ Уговори с Дубровником г. 1215 (Нов. ib. 137), г. 1240, 1254, 1349 (ib. 146, 151, 169 = Од. Сл. 34, 35, 45, 46, 146).

⁴ зло, злоди – у угов. г. 1189–1254 (Од. Сл. 6, 27, 31, 41, 44, 49, 107).

⁵ Уговори с Дубровником 1302 и 1349, ib. 85, 146.

⁶ Повеле г. 1300, 1302, 1320, 1330, 1348 (ib. 78, 81, 85, 104, 115, 141, пакосет, пакосити – у угов. с Дубр. 1205 (ib. 15, 16, 30, 38, 45, 81, 111).

Ипак, у најстаријим споменицима српског права налазимо и друго гледиште, које процењује противправност кривичне радње у формалном смислу, као преступ извесне државне норме (или моралне заповести). Вероватно је ово гледиште примљено из више развијеног византијског права, нарочито под утицајем православне цркве. Свака непоштаност закону (божанском или световном) мора да буде кажњена. Почетком XIII века nailазимо већ на појам „прѣстѹпленіе“, „прѣстѹпшійи“.¹ У Жичкој повељи г. 1220 (која је заједничко дело Св. Саве и Стефана Првовенчаног) кривична дела против брачног права дефинишу се као „прѣстѹпленіе закона“;² противправна је радња она која се врши „прѣз-законъ“ (*contra legem*).³ „Преступити, преслушати, пречути, претворити, потворити“ неку норму права – то је обична дефиниција кажњиве радње у повељама XIII–XIV века.⁴ Ипак није правничка терминологија сасвим устаљена, употребљавају се и (више наведени) стари изрази, чак и неопређени изрази, као „велико дѣло“.⁵

Душанов Законик године 1349. у већини случајева процењује кривично дело у формалном смислу. Он види противправност у сваком прѣстѹпу против закона (прѣстѹпшійи – чл. 4 Душанова Законика, прѣчлок законъ – чл. 34, прѣслуша – 129, 136, 148, прѣз законъ – чл. 68, 139, 142, 187). Ипак, на многим местима служи се Душанов Законик и изразом „зло“, „зло учиниши“ (чл. 57, 58, 71, 106, 139, 157, 158, 175). Каткад говори о појединим врстама кривичних дела не генерализујући их (зуса – чл. 126, 149, 158, 160, крађа – чл. 149, 158, шајба – чл. 145, најезда – чл. 101 и др.), каткад генерализује у доста исодређеним појмовима, као „велико и мало дело“ (чл. 151, 161, 181) или „длъгъ“ (чл. 4, 12, 89, 101, 103, 151, 183). Ови последњи изрази могу да се односе и на кривичну и на грађанску парницу.

Интересантан је ипак један израз Душанова Законика у коме преовлађује формално гледиште – то је „сѣгрѣшеніе“ (чл. 5, 51, 52). Кривично дело сматра се као грех (иако је то у члану 52. злочин против државе), као преступ не само световне, него и божанске заповести. Ово је гледиште чисто византијско. У Византији немамо

¹ Први пут у уговору с Дубровником 1214 г. (Од. Сл. 16).

² Члан 18, 19 (ib. 21) „своу страниую заповѣдъ прѣстѹпане“.

³ Члан 28 (ib. 23).

⁴ Прѣстѹпшійи – ib. 16, 21, 23, 45, 46, 105, прѣслушашіи (= прѣчюти) – ib. 83, 84, 167, прѣзаконшійи – ib. 107, 154, порѣти – ib. 108, 109, 154, потворшійи – ib. 27, 88, 89, 105, 106, 120, 127, 130, 132, 143–144, 150, 156–157, 159, 161, 166–148 etc.

⁵ Аранђ. повеља 1348 г. (ib. 139).

тачне разлике између световног и црквеног права, сви световни закони сматрају се за „дело кил ветој војој“.¹ Сваки злочин против државе је и грех против Бога. Исто гледиште налазимо и у пратиоцу Душанова Законика – у Синтагми. У српском преводу Потпуне Синтагме налази се реч „сър҃҃шенине“ као дефиниција греха (= οσαρτηρια,² уп. гр҃҃хъ = οσαρτηα) и као дефиниција злочина против државе (καβοστωσις, стр. 129, 325, 523).³

Сад је нама разумљиво, зашто се у члану 52. Душанова Законика каже „за нев҃҃ру за исако сър҃҃шенине“. Зато што је Душанов Законик у тесној вези са Скраћеном Синтагмом, где се у гл. В-7 и I-1 исто говори о невери као о сагрепенију. Ово чисто византијско гледиште јавља се и у баштинским повељама Душана и његових наследника, где се обично говори о томе да се баштина може одузети само за неверу, „а ни за единое иное сър҃҃шенине“.⁴

§ 1^а. *Кривично дело као лудосиј*. Видели смо да у Душановом Законодавству постоји неколико израза за појам кривичног дела, у зависности од различитих тачака гледишта: кривина (ευκλιπια), сър҃҃шенине (ασαρτηρια), законопр҃҃ствленине (παρανομοα). Исте изразе можемо наћи и у односима српских владара с Дубровником: ту се кривично дело јавља као *зло (malum), кривина, неправдике, беззаконике (iniuria)*.⁵ Ипак јавља се ту и нарочита нијанса: на три места квалификује се кривично дело као *лудост и безумије*.⁶ Не можемо ни у ком случају тумачити ове изразе у садашњем смислу, као душевну поремећеност.⁷

Византијско-српско право зна за стање душевне поремећености. Али је ово стање основ искључења подобности за виност, као и у садашњем кривичном праву. И по *Градском Закону* (Прохируну)

¹ Наслов Синтагме 1335 г., наслов Арменопулова Прохируна 1345. г., повеља цара Свјатше г. 1361 (Нов. Зак. Сл. 790).

² Сл. к.з. Нов. 110.

³ Јб. 196, 129, 325, 523, уп. сър҃҃шати = πλησιελευ, јб. 129, 515, 522.

⁴ У повељама г. 1350 1451, Нов. Зак. Сл. 305, 311, 314, 337, 345.

⁵ Зло – у уговорима г. 1189–1254 (Сол. Од. Сл. 6, 27, 31, 41, 44) кривина – у уговорима 1215–1254 (јб. 34, 35, 45, 145); *всправдике* – уг. 1254 (јб. 48); *беззаконике* – у писму 1417 г. (јб. 233–234).

⁶ У кога се обр҃҃те людѣ отрокѣ тере що испакости... да синиу кривца – уг. 1302 (јб. 85). Ако не чловѣкѣ лудоваль, века му плъть пати... И за лудости ня҃҃хъ педен-сасмо... ако које безумье учини, нека плъть пати. (Пучиѣ, I, 137 = Од. Сл. 233, 234). Ако чловѣкѣ кою лудостъ или по неум҃҃тельству учини, да му плъть пати. (Пучиѣ, I, 140).

⁷ Уп. израз „луд“ у § 53 Казненог Законика (Т. Живановић, *Основи I*, 250).

и по Властареној Синтагми неистовен се (δαιμων) и в҃҃сноујуць се (δαμιακος, δαιμονевος) не одговара кривично ни за убиство.¹

Међутим, у праведним случајевима из преписке с Дубровником (и г. 1302. и г. 1417) кривац је кажњив за своју лудост, тражи се да „љегова пут пати“.² Кривац не сматра се ту за душевно поремећеног, он је урачуњлив; само се његово противзаконско дело сматра за неку „безумије“. Ова је квалификација заснована на библијском гледишту, које се испољава нарочито у књизи *Премудрости Соломоновој*. Сваки је закон – божија установа, појава божанске мудрости.³ Сваки је мудрац праведан и правичан, док глупан обично грешни и не поштује закон.⁴ Безаконије је готово исто што и лудост, јер закон је не само *ratio scripta*, него и одблесак *divinae sapientiae*. Вршити кривично дело значи у исто време и грешити против Бога и грешити против разума (правити лудост).⁵ Ипак кривац, који је злоупотребио своју слободну вољу, урачуњлив је и кажњив и за грех против Бога и за своју „лудосиј“ (αφροσυνη).

§ 2. *Прошвиравносиј кривичноѣ дела и основи искључења прошвиравносии*. Византијско право стоји на другом гледишту него садашња теорија кривичног права, што се тиче основа искључења противправности.⁶

Јак утицај црквеног права води томе да и пристанак поврћеног и самоповреда не искључују противправност радње, ако је радња греховна.

1) *Пристанак поврћеноѣ код полног скврнављьсѣа не искључују противправност*. Нпр. и црквено и световно законодавство

¹ Потпуна Синтагма. Ф-8 = Скраћена Синтагма Ф-4, 4 (изд. Новак. Сл. 523) = Proch. XXXIX. 80.

² Види у наведеном цитату.⁶

³ Добро је позната Душановим повељама Соломонова изрека: „Мноу (= премудростино) царке царствують и сални правду пишуць“. Од. Сл. 133, уп. Прем. XII, 16.

⁴ Нпр. „Безумнику мило је чинити зло, и разуман човјек држи се мудрости“. Приче Соломонове X, 23.

⁵ Кад је син Давидов Аммон хтео да учини тежак злочин родооскрвљења спојом сестром Тамаром, ова му одговори: „Не брате, немој ме осрамотити, јер се тако не ради у Израилу, не чини тога безумља (την αφροσυνην). Куда бих ја са срамотом мојом, а ти би био један од безумних у Израилу“ (εις ταν αφροσυνον) II књига Самуилова XIII, 12 (у преводу Ђ. Данчића нетачно: „као који од најгорих људи у Израилу“). *Свјето Писмо Сл. и Н. Завјешта*. У Биограду 1871, стр. 261).

⁶ Уп. Т. Живановић, *Основи*, § 33–39.

Византије кажњава пасивну педерастичку истом смртном казном као и активну. Прохирон нема сличне одредбе, али Властарева Синтагма доноси о томе Закон у гл. А-13. Редактори Скраћене Синтагме оставили су ову одредбу, чак су додали њој наслов: закон, да обрете на-њ што више пажње.¹

2) *Самоповреди*. Самоубиство се сматра у средњовјековном праву читаве Европе за кривично дело. Синтагма доноси о томе засебну главу Потпуна Синтагма. В-12. Редактори Скраћене Синтагме сачували су и ову главу (као В-8) која се састоји из једног црквеног правила и из једне законске одредбе (из 3 Bas. LX, 53). По томе закону самоубиство, покушано или свршено, кажњава се као убиство. Имовина самоубице конфискује се од државе.² Душанов Законик нема сличних одредаба, јер су наведено одредбе Скраћене Синтагме изгледале довољне за „православно царство“ Душаново.³

3) *Нужна одбрана*. Одбијање противправног напада иначе инкриминацијом повредом правних добара нападачких – једини је основ искључења противправности и у римском и у византијском праву. Некажњивост убиства нападача (који је угрожавао животу нападнутог) позната је и Јустинијановом кодексу и Прохирону.⁴ Позната је и Корчуланском статуту г. 1265. и Дубровачком г. 1272. и Сплитском.⁵ У Синтагми говори се о убиству из нужде чак на два места. Засебна глава А-6. *О иже разбоишкы оубивающихъ* доноси неколико црквених правила и два закона (14 et 15 Bas. LX, 39) о некажњивости убиства нападача који угрожава живот нападнутог.⁶ У гл. Ф-8, између закона о убиству налазимо сличну одредбу из Прохирина: *Иже нашьдшаго, рекше нашьдвешаго оубивъ, имъже о животѣ вѣд'ствоваше, неповинънъ несть.*⁷ Редактори Скраћене Синтагме су избрисали читаву главу А-6, као сувише развучену, оставили су ипак наведену тачну одредбу Прохирина (у

¹ Изд. Новаковић стр. 107-108. исто код Негмен VI, 4, 3.

² Изд. Новаковић стр. 155.

³ И руско право XVII-XIX в. стоји, под утицајем православне цркве, на истом гледишту.

⁴ Cod. IX, 16, 2; Proch. XXXIX, 39.

⁵ Stat. Cuz. c. 14; Stat. Rag. VI, 1; Stat. Spalat. c. 45 et 99; уп. Маџур. *Prin.* 782, obrana.

⁶ Изд. Новаковић стр. 373-374.

⁷ Proch. XXXIX, 39. Qui aggressorem occidit, ubi de vita periclitabatur, insons est. (= Cod. IX, 16, 2 = 14 Bas. LX, 39 = Негмен. VI, 6, 17). Српска глоса: *рекише никакшашаго ядовезује се на чл. 101 Душанова Законика.*

Скраћеној Синтагми Ф-3, 7), иначе познату Србима већ из Светосавског превода Номоканопа.¹

У Душановом Законнику 1349. г. о нужној одбрани говори сам члан 86, који се лепо надовезује на наведену одредбу Синтагме о некажњивости убиства у нужној одбрани. Према члану 86. Душанова Законика изазивач који је заподенуо свађу, сматра се за кривца, и ако је сам у тој свађи убијен. Дакле, у члану 86. Душанова Законика говори се не о одговорности убице, него о одговорности убијеног. Вероватно, циља се овде на последице убиства, као нпр. плаћање глобе. По Пољичком Статуту у случају убиства у нужној одбрани глобу плаћа не убица него цела општина.² Тиме што се у чл. 86. убијени изазивач проглашује за кривца, укида се свака обавеза плаћања глобе.

ОДЕЉАК I – КРИВАЦ

§ 3. *Појам извршиоца*. *Кривична одговорност правних лица*.³ Српском праву пре Душана широко је позната кривична одговорност не само физичких него и правних лица.

Нпр. жупа је одговарала за штету учињену трговцима, по уговорима с Дубровником од времена Привољчаног.⁴ Напротив, византијско право наследило је од римског права појам о индивидуалној одговорности кривчевој. Кривац је по томе праву физичко лице и само он је одговоран; ни породица његова ни општина не мора да за њега трпи казну.⁵

Ово византијско начело продире постепено и у законодавство словенских владара. Нпр. у познатој повељи бугарског цара Константина Тиха Скопском манастиру Св. Ђорџа (г. 1258) изрично се каже: „вражда да се не вѣзима вѣ градѣ или вѣ селѣ, развѣ на испихѣ, нѣ и то сѣдомѣ“. У овој области мешаног византијско-словенског права побеђује византијско начело, вероватно под утицајем цркве. И краљ Милутин, кад је 1300. године потврдио истом манастиру све повеле „светих и правосрних царева и

¹ *Градски Закон*, изд. Н. Дучића у „Гласнику“ ..., VIII, стр. 127.

² *Пољички Статут*, чл. 26 (Mon. hist-jur. IV, p. 38).

³ Г. Живановић, *Основи кривичног права*. *Општи део*, § 58. W. Namyslowski, *Serbskie prawo karne*, стр. 50.

⁴ Уговор г. 1205 (*Од. Сл.* 15); уговор г. 1308 (*Зак. Сл.* 163). Ипак и византијско право уводи у појединим случајима колективну одговорност за дело појединца. Нпр. по 2 Basil. LVI, 13 старешине села (них десет на броју) кажњавају се у случају бегства зависног сељака.

⁵ Г. Ильинский, *Грамоты болг. царей*, стр. 18.

краљева", понавља исту одредбу.¹ Само убица треба да плати глобу за убиство, ни град ни село нису за њега одговорни. Ипак у уговорима с Дубровником држи се краљ Милутин старог начела о колективној одговорности правних лица. „Ближње село" и жупа одговарају за штету нанету дубровачним трговцима.²

Налазимо у тим уговорима и нарочиту врсту преноса одговорности – одговорност господара за дела својих поданика. У многим случајевима одговара сам краљ за кривична дела, учињена странцима од његових поданика.³ Сваки господар мора да плати глобу за „крв", учињену од његова роба (отрока, дјетакна) или да тог роба изручи оштећеном.⁴

На истом еклектичном гледишту што и одредбе Милутинова доба, стоји и Душаново Законодавство.

У Душановом преводу Синтагме наша се само једна одредба која говори о том предмету. Ово је одредба из Новеле патриарха Атанасија г. 1306 (за време цара Андроника Палеолога), кога гласи да деца не могу одговарати за кривицу свог оца (у случају убиства). Деци треба да буде сачуван законски део имовине у случају да једном делу имовине угрожава конфискација.⁵ Ова хумана Новела не даје ипак одговор на питање: шта да се ради кад конфискација угрожава целом имању (нпр. у случају невере).

Члан 52. Душанова Законика даје одговор на ову празнину византијског правног зборника. У случају невере, кривична кућа треба да одговара само ако је неподељена. Али ако је син од оца или брат од брата већ подељен имањем, не одговара он ни за неверу. Претпоставка да је син одељен од оца имањем, јавља се већ

¹ „Вржда да се не узима или у граду или у селу, развѣ на убици кто ю учини, и то судом". *Скоп. Новела* г. 1300, чл. 49 (А. Соловјев, *Од. Сл.* 78).

² Уговори 1302 и 1308 (*Од. Сл.* 85. *Нов. Зак. Сл.* 161 и 163).

³ Уговор г. 1302, чл. 12. и 17 (*Од. Сл.* 85). Без сумње је краљ дошњије наплаћивао ову штету од dotyчних криваца или правних лица.

⁴ Уг. 1302, чл. 10 (ib.) Namyslowski (о. с. 50) погрешно тумачи ову одредбу. *Дѣйствѣ* није дете, него слуга, rob, servus. уп. Караџић, *Рјечник* s. v. *дѣйствѣ*.⁵ Одредбе уговора г. 1302 треба да се тумаче у вези с латинским текстом г. 1301. *Зак. Сл.* 159. За крв учињену од слуге, одговара његов господар. За мање штете одговара сам отрок (уг. 1302, чл. 9).

⁵ Обраћамо пажњу на то што Новела г. 1306. одређује конфискацију једног дела имовине у корист породице убијеног, другог дела – у корист државе, дакле приближује се словенским схватањима о плаћању вражде (вира и главничество). *Zach. Gesch.* 324; *Zach. Jus Graeco-Rom.* p. IV, 385; *Harmen.* VI, 6, 6.

под утицајем индивидуализације византијског права.¹ Овај члан долази између одредаба о властели и изгледа као нека уступка властели од стране цара. Доста нејасан члан 5. Душанова Законика, опет ограничава одговорност властелина – старешинске куће, за своје младе укућане на царском двору само на нарочити случај претходњег јемства часном речију. У осталим случајевима (ако није било јемства) одговара сам млади дворанин.

Између чланова о сељацима налазимо члан 71. Душанова Законика по којем старешина неподељене куће треба да изда свог укућанина – кривца (ради кажњавања) или да за њега плати глобу. Задружни живот српски изазвао је потребу тих допуна византијским одредбама, којим се допунама већ доста ограничује кривична одговорност породице за кривца.

Одговорност читаве *жује* не спомиње се више у Душановом Законнику. Изгледа да је укинута и да се преноси на поједина села.

У Душановом Законнику г. 1349. спомиње се колективна одговорност *села* сами у овим немногим случајевима: село кажњава се *враждом* за спаљивање вукодлака (члан 20. Душанова Законика), *појком* за бој око граница између села (члан 77. Душанова Законика) и *расјом* за судијину срамоту (члан 111. Душанова Законика). У сва три случаја реч је не о индивидуалним кривицама, него о кривицама занста учињеним од већег дела сељака, од „читавог села". Само у једном случају одговара село за чисто индивидуалну кривицу, у случају паљевине. Ако село неће да свог сељака изда страшној казни спаљивања, треба да плати оно што би пожежца платио (члан 99. и 100).²

У Душановом Законнику 1354. године јавља се колективна одговорност много чешће и са поштреним казнама. *Село* треба „да се распе", ако се у њему пронађе тат или гусар (члан 145. Душанова Законика), исто ако се у њему пронађе златар (члан 169.

¹ Сличну одредбу налазимо у једној византијској повељи г. 1295, као уступку властели. У случају невере нека одговара сам кривац, нико други из његова рода – ни синови ни браћа ни сродници (*να ποδβεβηται αυτοσ ρωνον... καλ ουχι ετερος αλλο το γενοσ αυτοσ η υιοσ η αδελφοι η φιλοι αυτοσ*). *AGr.* V, 261.

² „да плати оно-зи село што би пожежца платио" (Стр. Бистр. Ат. и др.) Гекет Призр. „што би пожежца платио и платио" изгледа нам потребан. Сумње Новаковићене (*Законик Душанов* стр. 204–205) основане су на источној претпоставци да је Призренски текст старији и немају значаја. Смисао је одредбе: „Ако се кривац пронађе (од судских органа), треба да буде спаљен; ако није пронађен, треба село да га изда. Село може да га не издаје, онда треба да плати штету". Исто и околина има право „да плати *вага* да дѣ пожежцу" (члан 100), ово остаје по његовој вољи.

Душанова Законика). Чак и *žrad* у случају ковања лажног новца одговара „глобом што рече цар“ (члан 169. Душанова Законика). *Околна села* одговарају новчано за крађу и похару, ако нису чувала стражу по брдима (чл. 158. Душанова Законика).

Пет година после издања византијско-српског законика г. 1349, враћа се цар Душан умногоме начелима српског права, која је начела заиста и примњивао, чак и у новоосвојеним „грчким“ областима.¹ Ово је било могуће, пошто и византијска стварност у то доба није више одговарала строгом начелу индивидуалне одговорности. Нпр. од доба Новеле цара Романа Лакапена, позната је Византији колективна фискална одговорност села за поједине сељаке.² А из неких повеља XIV века видимо да су села плаћала глобе за убиство и за злочине против морала (φονος παρβενοφθορια).³ Унакрштеност византијских и словенских утицаја стварала је на Балкану један мешани правни систем грчко-словенски.

§ 4. *Кривац као вини извршилац*. – 1. *Појам виности*. Старо српско право (пре утицаја византијског права) вероватно није захтевало виности кривца. Док је кривично право у периоди крвне освете и умира, узимају се у обзир само објективни елементи. И умишљајни кривац, и нехатни и случајни – исто су изложени крвној освети или дужни су да плате глобу (вражду, крв итд.).⁴ Нпр. по архаичком Винодолском статуту г. 1288. вражда има се платити једнако у случају умишљајног као и нехатног убиства.⁵ Ипак, утицај римско-византијског (и још више утицај црквеног) права ствара и код словенских народа тачне појмове о виности, о томе да се код кривца: *voluntas, non exitus inspicitur*.⁶ Појмови о умишљају и нехату, разликовање између *dolus* и *culpa* продира у далматинске статуте XIII–XIV в.⁷ И Срби XIII века могли су да нађу сличне дефиниције у српском преводу Прохирина, који у глави о крив-

¹ Исправа из Струмичке области г. 1376. спомиње како је цар Душан наплатио од околних села *вражду* за гусу и за убиство. *Od. Сл.* 170.

² H. Monnier, L'cribole. „Nouv. Rev. Hist. de Droit”. XIX (1895); позната је и кривична колективна одговорност села. 2 *Vas.* LVI, 13.

³ N. Vees, in *Byz. Zeitschr.* XXI (1912), p. 169–186.

⁴ Тако и у наше доба код Црногораца и Северних Арбанаса, в. И. Јелић, *Крвна освета*, стр. 35, 38, 40.

⁵ Уп. М. Kostrenić, *Vinod. zakon*. „Rad” 227, str. 203 и J. Šilović, *O razvoju kривичне*, „Rad” 194, str. 160.

⁶ Jac. de Bellovisu, *Practica criminalis*, p. 5 (нав. по М. Handelsman, *Pravo karne*, 58).

⁷ Нпр. у Корчуланском статуту виност дефинише се „si fecerit... ex aliquo dolo vel ingenio iniquo modo”, с. 86–89 (*Mon. hist.-jur.* I, p. 48).

вичном праву доста тачно разликује умишљај (вѣдѣи = εἶδος, sciens; волею = ἐκούσιος, sponte), од нехата (невѣждествомъ или невѣрѣженнемъ = ἀπειρία η̄ ῥαθυμία, imperitia aut negligentia, неволею = ἀκούσιος, non voluntarie) и пуког случаја (по прилѣчку = ἀπο τοῦ τυχῆς, quo casu).¹

Властарева Синтагма обратила је доста пажње на појам виности. Не само што је сачувала своје одредбе Прохирина, него је додала много црквених правила која говоре о појму виности. М. Властар је чак глави о убиству Потпуна Синтагме Ф–5) дао нарочити наслов: Περὶ φονῶν ἐκούσιων καὶ ἀκούσιων = О убиствѣхъ вољныхъ и невољныхъ. Ту је испред световних закона метнуо изреке Св. Отаца које тачно дефинишу умишљајно и нехатно убиство.² Осим тога у засебној глави Потпуна Синтагма Ф–5 говори још о нехатном убиству.³ Редактори Скраћене Синтагме много су скратили, ипак су најважнију грађу оставили и логички поделили у три главе, од којих прва говори о појму виности (Скраћена Синтагма Ф–2), друга о нарочитом случају убиства по нехату (Скраћена Синтагма Ф–3) и трећа садржи посебни део – одредбе о казнама за убиство (Скраћена Синтагма Ф–4).⁴ Осим тога, и у одељку о паљевини (Скраћена Синтагма Е–4. О запаленихъ)⁵ можемо наћи још неке дефиниције појма виности.

2) *Умишљај*. У дефиницији умишљаја можемо забележити да се византијско право колеба између теорије представе и теорије воље. По Прохируну изгледа да је за умишљај довољна свест о представи (вѣдѣи = εἶδος, sciens).⁶ Ова дефиниција примљена је из Прохирина и у Властареву Синтагму (поводом паљевине, вѣдѣи). Ипак у Синтагми много више употребљава се израз: волею (= ἐκούσιος, voluntarie). У том прелазу теорије воље осећа се утицај црквеног права, које нарочито кажњава грешне жеље. За

¹ Proch. XXXIX, 5, 18, 25, 75, 79, 86 = „Гласник” 2^о, VIII, стр. 125, 132.

² Нарочити наслови у тексту: которое колѣно убиство, которое ли невољно (изд. Новаковић, 513–517).

³ Изд. Новаковић, 522. Још о убиствахъ невољныхъ: ту су непажњом смештене и све одредбе о казнама за убиство.

⁴ Скраћена Синтагма Ф–2. О убиствѣхъ вољныхъ; о некољномъ убиствѣхъ; Скраћена Синтагма Ф–3. О удавоженнихъ младенцехъ лежацихъ близъ родителей своихъ; Скраћена Синтагма Ф–4. О разсужденіи убиства.

⁵ У ПС. Е–7. О паљенихъ (изд. Нов. 262).

⁶ Ипак на једном месту каже се ἐκούσιος, волею (XXXIX, 79). Интересантно је да је преводилац Прохирина у једном члану објаснио εἶδος = вѣдѣи речше хотѣнемъ (Гр. Зак. 39, и) а у другом додао од себе дефиницију „своєю волею” (Гр. Зак. 39, 41), које нема у грчком тексту.

умишљајно убиство потребно је да извршилац *жели* последицу своје радње. Стога у случају деликта *praeter intentionem* нема умишљаја.¹

Душанов Законик 1349. године нема општих дефиниција умишљаја. Ипак види се да је он усвојио гледиште византијског права. Нпр. у чл. 101, говорећи о казни за „најезду“ изрично вели да кривац мора бити кажњен „као вољни убица“.² На два места Душанова Законика (у чл. 79. и 83) спомиње кривичну радњу „нахвалицом“. Овај израз, познат и српском преводу Синтагме,³ исто као и Синтагма приближује појам умишљаја теорији воље. *Нахвалицом* значи *хотимично навлац, намерно*.⁴ Још један израз Душанова Законика јасна је позајмица из византијског права. У члану 57 (и члану 99. Душанова Законика) спомиње се кривично дело учињено *пизмомъ, по пизмѣ*. И овај израз можемо превести као *хотимично, чак алонамерно, из непријатељства*.⁵

Душанов Законик 1354. године не доноси нових одредаба о умишљају. Само у члану 152. спомиње узред *пизматѣра*, као непријатеља.⁶ У правним споменицима XV века налазимо израз *пизма* са значајем предумишљаја (*dolus praemeditatus*).⁷ Речи *пизма* и *пизматѣор* остале су у српском народном језику и до XIX в.⁸

3) *Нехатѣ*. Још је римско право обрађало пажњу на нехат – на недостатак свести о узрочној вези између радње и последице код извршиоца (иако је он могао имати ту свест). И византијски зборници, Прохирон и Синтагма, доста говоре о значају нехата. Нису ипак усвојили тешко изводљиво у пракци разликовање између *culpa lata, culpa levis* и *culpa levissima*. Општи је назив за нехатно кривично делу у Синтагми – *невољно (ακούσιος)*.⁹ Често се го-

вори у Синтагми то да је кривац учинио радњу (паљевину или убиство) *по небрѣженію* (радица, *ex neglegentia*). Кривац је кажњив, али кажњава се много мањом казном него умишљајни извршилац кривичног дела.¹ По црквеним правилима (Св. Василија Великог) свака нехатна радња сматра се за *зрех*, и кажњава се црквеним епитимијама, и ако би световна казна била опроштена.²

У сваком тешком кривичном делу (свршеніе, *αλάρτѣиα*) мора судија да испита, да ли је оно учињено по умишљају (отъ промисла, *ex proposito*, *ex proposito*) или по нехату (или „по случају“, *η κατα τυχην, an fortuito*). Ово опште начело Василика примљено је од Властареве Синтагме.³ Остављено је и од редактора Скраћеној Синтагми (у гл. Ф-3, б) као упутство за Душанове судије.

Душанов Законик 1349. године усваја у неколико одредаба својих ово разликовање. Поводом пошаше (кривичног дела које није предвиђено у Синтагми) Душанов Законик у чл. 76 разликује да ли је учињена „грехом“ (*αδορτѣиα*) или „нахвалицом“. У првом случају одговорност је само приватно-правна (наклада штете).⁴ Према члану 87. Душанова Законика ако убиство није учињено „нахвалицом по силе“ (*κατα βιος*), извршилац одговара само глобом, док умишљајни кривац кажњава се византијском телесном казном.⁵

Душанов Законик 1354. године нема нових одредаба о нехату.

Достојно је пажње то што је редакција XVII в. унела тачнију дефиницију нехатног убиства из Скраћене Синтагме у члан 87. Душанова Законика (Новаковић, *Законик Душанов*, страна 68).

4) *Подобносѣи за урачунљивосѣи*. Византијско право у неким случајевима обраћа пажњу на то да ли је извршилац кривичног

¹ Паљевина „по небрѣженію или неискуствѣи“ кажњива је. Скраћена Синтагма Е 4, 1 = Proch. 39, 75 (изд. Нов. 262). Убица „по несъблженію“ кажњава се згнором. Скраћена Синтагма Ф-4, 2 = Proch. 39, 86 (изд. Новаковић, 523). У неким случајевима „невољног убиства“ (*culpa levissima!*) може бити извршилац сасвим ослобођен одговорности – *ibid.* Новаковић, 523.

² Потпуна Синтагма Ф-5 (изд. Нов. 514) и Ф-8 (изд. Нов. 522).

³ Потпуна Синтагма Ф-8, 5 = 10 Vas. LX, 39 (изд. Нов. 523).

⁴ У изразу „грехом“ за појам нехата види се утицај црквених схватања.

⁵ У многим другим члановима Душанова Законика не прави се разлика између умишљаја и нехата. Без сумње, у тим случајевима морала су важити начела византијског права: а) судија мора да испита, да ли је радња учињена по умишљају или по нехату и б) потпуна казна примењује се само за умишљајне кривце (Скраћена Синтагма. Ф 3, 1 et 3, 2).

¹ Нпр. ако А убије Б, мада је хтео само да га повреди, не сматра се за убицу Скраћена Синтагма Ф 4, 1 = *ex 1 det 4, 2*, изд. Новаковић, 522).

² „Како пише у Законнику Св. Отац, у градских гранех, да мучат се пак и вољни убица“. По тачном тумачењу Ст. Новаковића, ова глоса (Бистр. Ход. Ат. и др.) позива се на Синтагму (Новаковић, *Зак.* 206).

³ Нахвалице – *Синѣ*, изд. Новак, стр. 311, 361, 485.

⁴ Нахвалице, *de industria, навлаци (хотимце)* Караџић, *Рјечник*, 392.

⁵ *Περα, λητορα, н-гр. indignato, odium, perfinitio, perfidia, animi impetus, Du Sange, Gloss. I, 1141.*

⁶ *Πειροχатарѣс, pertinax, perfidus, Du Sange, ib. ун. Дашичѣи, Рјечник II, s. v.* Само Призренски препис има нетачан облик *пизмѣникѣ* (Новаковић, *Душанов Законик* 119).

⁷ *Писмо Дубровчана* г. 1417. Пуцић, I, 137 = А. Соловјев, *Од. Сѣм.* 233.

⁸ *Пизма, inimicitia; пизматѣор* (у Ц. г.), *ulciscendi cupidus*. Караџић, *Рјечник*, 515.

⁹ Изд. Новаковић, 513, 515, 522.

дела уопште подобан за виност, да ли има способност за свест о својим делима.¹

Нпр. Властарева Синтагма наводи *малолетство* и *душевну поремећеност* као основе искључења подобности за виност поводом убиства.² Ова одредба била је позната Србима већ из превода Прохирона.³

Као малолетник спомиње се само *инфасъ* (ινφασъ), дете до седам година. О недораслима (од 7 до 16 год.) византијски зборници не говоре. Душевно поремећени дефинише се као *неисцјовен се* (ισοσφωενος, furiosus).⁴

Душанов Законик 1349. године не доноси нове одредбе о овом питању. Али једна Новела г. 1354. се нарочито бави кривичним делима учињеним у стању опијености. Према плану 166. Душанова Законика овака кривична дела кажњавају се строже него обично. Стање опијености не искључује подобност за урачунљивост, оно је чак отежавајућа околност.⁵

§ 5. *Кривац код саучесња*. Византијско кривично право кажњава, и у Јустинијаново доба и доцније, саучеснике кривичне радње и разликује доста тачно и подстрекача (ο εντεταλαμενος, Proch. XXXIX, 8) и саизвршиоца (ο συμμοχοος) и помагача (ο συνυποουρουον) и подржаваоца (σπουδην εβοευεγκον).⁶

Утицај хришћанске цркве, која строго кажњава сваки грех (мада и у мислима само), још је појачао у византијском кривичном праву тенденцију да се за кривца сматра онај који има *animus auctoris* или *animus socii*, да се кажњава свака неправедна воља више него објективна штета. Ова субјективна теорија морала је да утиче и на православне Србе (који су пре тога кажњавали само објективно радњу).

¹ О подобности за урачунљивост в. Т. Живановић, о. ц. § 65.

² Потпуна Синтагма. Ф-8, 3 = Скраћена Синтагма. Ф-3, 4 = Вас. I, X, 39, 8 изд. Пав. 523 = Proch. 39, 80.

³ Седема лѣтъ отроче, или бес'ѣннѣ, аще убьютъ кого, неповиньнъ естъ смъртъ (Гл. 2 VIII, стр. 133).

⁴ Изрази „лудъ, лудостъ“ у преписци српских владара с Дубровником не значе душевну поремећеност. в. на стр. 450.

⁵ Ово је схватање сасвим у складу с црквеним одредбама, које сматрају само пијанство за кажњив грех. В. нпр. у Потпуној Синт.: „людодси писаніе да слышетъ, не пити вино повелѣвалоше въ планство, наже упшвати се виномъ, въ немъ же естъ блудъ“ К. 35, изд. Нов. 365). Ово је правило избрисано из Скраћене Синтагме, пошто нема санкције. Ту празнину попунио је строги члан 166. Душанова Законика.

⁶ Zsch. Gesch. не говори о овим појмовима кривичног права; уп. Handelsman, *Pravo Karne*, стр. 109–117 и Т. Живановић, *Основи*, Општи део, § 29–31 и § 74–77.

Већ из Светосавског превода Прохирона морали су да се запознају с тим, што се за кривца сматра и подстрекач (повелѣвни кому) и помагач (помогнии) и подржавалац (свѣдущи и послуживши).¹ И Властарева Синтагма, која се у кривичном праву служи највише грађом Прохирона, зна за исте појмове и поводом отмице, и поводом убиства. Њезини изрази јесу: „заповѣдавши, сѣдѣствовавши, съпослѣшникъ, съспособникъ и свѣстникъ“ (= συνειδος, conscius).² У већини случајева су ови подстрекачи, саучесници и помагачи кажњавани исто као и извршиоци кривичних дела. После ових дефиниција Синтагме нећемо се изненадити, кад видимо да је и Душанов Законик 1349. године усвојио на три места појам о саучесњу. У члану 69. предвиђена је нарочита казна за *поводчије* (подстрекаче) себрова сабора.³ У члану 131. кажњавају се помагачи, који би дозвољен двојој у војци претворили у општу битку. У члану 132. наводи се формула правдања: „ни татъ ни проводчија ни свѣстникъ“.⁴

Исти изрази за појам подржаваоца и саучесника налазе се у српском поступку и после сто година – „ни светници ни часници ни проводачија не су крађе“.⁵

Душанов Законик 1354. године нарочито спомиње подржаваоца (*подъводъ*) у чл. 173.⁶ Ни Синтагма ни Душанов Законик не говори ништа о кажњивости кривца код покушаног кривичног дела.

ОДЕЉАК II – КАЗНА

§ 6. *Систем казни*. У области кажњавања кривца осећа се најдјеке растојање између византијског и српског права. Док је византијско право наследило од Јустинијанова законодавства јавноправни поглед на казну, српско право XIII века стоји на доста примитивном гледишту:

¹ Закон Градски у „Гласнику“ 2 од VIII, стр. 125–128.

² Синт. изд. Нов. стр. 523, 106, 73, 14, 353, 376.

³ Потпуно се слажемо се исправком г. М. Костренчића, коју је предложио за читање члана 59. Душанова Законика у Архиву правн. XXIX (1926), стр. 474. Упор. А. Соловјев, *Себров збор у Архиву*, септ. 1928.

⁴ У Припр. р-су: *вѣстникъ* (мислим да је погрешка), у Бистр.-Барањ.-Атон. тачније: *свѣстникъ*. Дакле ова реч може да означава или саветника (подстрекача, mandator) или *свѣстника* (consciens, као у Синтагми) уп. Новаковић, *Законик Душанов*, стр. 100 и 225.

⁵ Пресуда из Сребрнице г. 1457. *Од. Сл.* 218 и 219.

⁶ Наслов чл. 173: *О подъводѣхъ* у Бистр., Барањ. и Атон. преп. Новаковић, *Законик Душанов*, страна 135.

1. Кривац кажњава се обично по систему *композиција* имовинском глобом, раније у стоци, доцније у новцу.¹ Ипак и у то време не стоји више српско право на чисто приватно-правном гледишту. „Вражда” није само композиција, није само накнада штете оштећеном или његовој породици, него један део вражде (обично половину) узима као глобу држава или повлашћени земљопоседник.²

2. Међутим, врло рано јављају се (вероватно под византијским утицајем) и чисто *јавноправне казне*, обично у старом облику имовинских глоба. Већ Жичка повеља г. 1220, која регулише кривиче против брака под утицајем православне цркве, зна за читав систем оваквих глоба. Ове глобе носе ту назив „огаџа”.³

Из скопских повеља манастира Св. Ђорђа г. 1258. и 1300, видимо да се у тој области мешаног грчко-словенског права створио читав систем јавноправних глоба, које су готово све већ израчунате у новцу. Велике глобе угрожавају за непослушност владару (500, 200, 100 перпера).⁴ Појединачна кривична дела кажњавају се и мањим глобама (50, 12, 3 перпера).⁵ Изрично се каже да се све глобе наплаћују од манастира (= од суда), не од наводнице (чл. 47, 48).

Новчане глобе познате су у ово доба и византијском праву нпр. у облику конфискације једног дела имовине у корист државе, другог у корист породице убијеног по Новели г. 1306. Видимо да се византијско право у XIV веку приближило словенским схватањима. Ово се види и из појединих повеља XIV в., које спомињу глобу *тарвеоффориа* (за насиље над девојком).⁶

3. Ипак, у византијском праву преовлађују смртне и телесне казне и лишења слободе, као јавноправне казне. Утицај овог

¹ Нпр. у Жичкој повељи – 6 коња, 2 коња, 2 вола (Од. Сл. 21–23), у Бањској – 6 оваца (ib. 95).

² „А за вражду како не законъ по Сръбьској земли прѣкли половина, а наводнича половина” (ib. 115, Дечанска хрис); исто у Араџел. хрис. г. 1348 (ib. 141) Стажемо се са мишљењем др Намиселовског, да *наводница* (delator) може означавати оштећеног или његову породицу, као личности које имају право на тужбу (Namysl. S. pr. karte, 57).

³ Жичка повеља, чл. 18–20, 23, 24, 27, 28 (Од. Сл. 21–23). Ту јавља се и продаја у робство неверне жене и телесна казна, али само по вољи мужевљевој (чл. 20, п 21).

⁴ Од. Сл. 70, 73, 79, 80, 82.

⁵ Спомињу се ипак као преживљај и глобе у стоци: „глоба шестиволна и 12-вола” (ib. 78).

⁶ В. чл. N. Bess. Byr. Zeitsch XXI (1912) p. 169–186. У исправкама XIII–XIV в. спомиње се обично глоба (протрциу, оеркиов) од 1000 или 500 аспри. В. Успенский и Бенешевич *Византиски акти*, 1927 passim.

начина кажњавања можемо приметити у првим годинама српског државног живота. Већ је Стефан Немања крајем XII века кажњавао богумиле телесним казнама, без сумње под утицајем свештенства.¹ Одсецање језика (*улоубоколетство*) којим се служи Немања, чисто је византијска казна. Ипак телесне казне остају кроз дуго време као нешто туђе српским схватањима. Још је г. 1308. краљ Милутин водио борбу с Дубровчанима око питања смртне казне и изрично каже да он неће да просипа крв својих поданика. Дубровчани су попустили.²

Ако пређемо на Душанов Законик, видимо да се цар Душан у многоме приближио византијском систему казни. У Душановом Законику г. 1349, наћићемо цео систем византијских казни: и смртну казну (спаљивањем и вешањем, чл. 53, 95, 96, 99, 130) и разноврсне телесне казне (сечење језика, чл. 21; жигосање, чл. 10; сечење руку, чл. 21, 53, 54, 87, 94, 131; сечење носа, чл. 53, 54; ушију, чл. 69), батинање (чл. 50, 85, 131), тамницу (чл. 19) и у прогонство из државе (чл. 9, 10).³ Све ове казне су доказ да је Душан решио да уведе византијски начин кажњавања кривца, и сасвим одговарају казнама за иста или слична кривична дела у Прохирону и у Синтагми. Ова рецепција показује то да је цар Душан могао слободно примити и цео онај систем византијских казни, који се налази у Скраћеној Синтагми и у тесној је вези са системом Душанова Законика.

Треба обратити пажњу на то да у појединим случајевима Душанова Законика није потпуно прекинуо са српском старином. Новчане казне спомињу се у Душановом Законику доста често (вражда у чл. 20, глоба од 1000 перпера у чл. 94, од 500 перп. у чл. 118, од 300 перп. у чл. 86, 94 и 122, од 100 перп. у чл. 55, 85, 95, „потка” од 100 и 50 перп. у чл. 77, глоба од 12 перп. у чл. 85 и „мехоскубина” од 6 перп. у чл. 98). Постоји и глоба „само седмо” (шестострука накнада штете – чл. 30, 93, 102). Као траг дубоке старине, спомиње се на два места и „глоба шестиволна” (чл. 58 и

¹ Р. Šafarik, *Pamiatky, Žití a úmrtí Sv. Simeona*, стр. 7.

² Од. Сл. стр. 86 (= Stat. Rag. I, VIII, s. 58).

³ И казна „смуђења” (спаљивања косе на глави) блиска је Византији. Ово је поопштреио *козрелов* (шишање), уобичајено у Византији као срамотна казна. На другој периферији византијског права, у хришћанском законику Аравији, налазимо ову срамотну казну баш у облику спаљивања косе. P. Darceste. *Nouv. Etudes III, Loi des Humerites*. И у Русији XII века епископ Теодор почео је, по повратку из Цариграда, да мучи људе на византијски начин: ископавао је очи и спаљивао браде и косу на глави. Ипать. лет. год. 1161.

76).¹ Све ове глобе могле су да буду примењене и у областима грчког права, јер, као што смо видели, византијско право XIV века зна за глобе, па и ниједан Грк не би се бунио кад би му српски судија страшно телесну казну заменио у неком случају глобом.

У Душановом Законику 1354. године често се спомињу казне, већ познате из Кодекса, г. 1349 („да се каже како и неверник“, чл. 140, 141, 144, како и пребеглац, чл. 142, како преслушник, 148). Одређене су и нове казне за неке случајеве, опет у византијском духу (вешање у чл. 149, вешање стрмоглав у чл. 145, вађење оба ока, чл. 145–149, једног ока у чл. 166, спаљивање у чл. 169, сечење руку и језика у чл. 162, батинање у чл. 166 и тамница у чл. 166). Спомиње се и „вражда“ (чл. 154) и глоба од 500 перп. (чл. 184, 185) и глоба самоседмо (чл. 143, 187, 193) и конфискација имовине (чл. 138).²

§ 7. Појам казне и циљ казне. Првобитно словенско право, док се налази у периоди крвне освете, не зна засебног израза за казну, него је замењује или општим изразом *мъсть, мъщение* (= освета, одмазда) или називима појединих глоба (*вира, глѧва, вражда* и др.). Ова схватања видимо још у конзервативном Винодолском Статуту г. 1288, у коме се на три места говори да кнез има право „учинити мащени“ (= казнити кривца), а на другим местима вели се: „да плати кнезу“ (кривца), „да плати вражду“.³

Ипак, под утицајем хришћанске цркве и римско-византијског права јављају се нови појмови о казни и о њеном циљу. Место апсолутне теорије одмазде продиру релативне теорије. С једне стране позната још римском праву теорија застрапења свију (генералне превенције). Ова теорија испољава се нпр. у Дубровачком Статуту г. 1272⁴ и у свирелом кривичном праву византијских зборника – Еклоге и Прохирона.

¹ Уп. Ф. Траповски, *Душанов Законик* 9. Казна „дрепом“ (конфискацијом) позната је подједнако и старом словенском и византијском праву. Из поезде 17. маја 1355. видимо да су глобе одређене у новцу у Душановом Законику, могле бити наплаћиване у стоци. А. Соловјев у *Гласн. Сл. Н. Др. II*, 35.

² Из не многих података, што их имамо о казнама Душана, видимо да су се владари радо служили византијским телесним казнама (деспот Тома, кнез Лазар, деспот Стефан), док прост народ чува обичај умирати крви и наплате „вражде“ за убиство (нарочито у пограничним парницама). „Гласник“ XIV, 223 сл. и *Од. Сл.* 204 и 209.

³ Винод. Ст. чл. 29, 31, 70; чл. 29, 31, 62; чл. 6, 7, 8, 12 и др.

⁴ *Leges constitutiones, statuta et consuetudines confiderunt, quae jus suum cuilibet conservarent, et ad bene ac virtuose vivendum compellerent homines cosque metu penarum a maleficiis cohercerent.* Stat. Rag. proemium (= Mon. hist.-jur. IX, р. 1). Упор. у исто време мишљење Алберта Гандвуса, болоњског правника, да је циљ казне ut publice ad terrenda maleficia sit exemplum. *Handelsman* о. с. стр. 13.

С друге стране, хришћанска црква утиче на кривично право тиме што ствара теорију посебног предохране (специјалне превенције). Разгранат систем црквених спитимија има за циљ – поправљање кривца.¹ Под тим утицајем јављају се у словенским језицима изрази „казњь, наказание“ од глагола „казати, наказати“, који значе *monstrare, dicere, monere, punire*.² Ови изрази прелазе из словенских превода Св. Писма и у црквено и у световно законодавство.³ У српским споменицима јављају се ти изрази по први пут у Светосавском тинику за манастир Хиландар (око 1200 г.) и значе на једном месту *научиши*, на другом *кажњавати* ради поправљања.⁴ Жичка повеља г. 1220, кад говори о кривичним делима против светости хришћанског брака, на неколико места служи се изразима: „симь наказаниемь да наказуеть се“, „наказавь ю.“ (чл. 18, 19, 20, 21, 22, 24, Од. Сл. стр. 21, 22). Израз „наказание“ као општи појам за казну, продира у исто време и у санкционе формуле свечаних повеља Стефана Првовенчаног и његових наследника: „Кто ли се дрзне прѣтворити, да приме гнѧвь и наказание от кралевства мѧ“.⁵ Продира и у кривичне одредбе црквених повеља – „да се накаже“.⁶

Израз *наказание, казнь* познат је и преводу Властареве Синтагме.⁷ Ипак овај превод служи се и другим изразима за казну: *ѧомление* (= *ποινή, τιμωρία*), *исѧезание* (*εξετασις*), *мука* (= *κολασις*) чак глоба (= *ποινή*, 103); служи се не само глаголом *наказати*, него и *отмошати* (= *εκδικειν*, 36, 309). Ова разноврсност појмова потпуно је схватљива, јер византијско кривично право много чешће држи се теорије одмазде и теорије застрашивања, него црквене теорије поправљања.⁸

¹ Спитимије сматрају се са *poenae medicinales, correctiones* и трају, donec reatum suum agnoscat et emendet. *Handelsman*, о. с. 85.

² Уп. Маџур., *Prinosi*, 492; *Akad. Rječn. s. v. Berneker, Etym Wort*, с. v.

³ Нпр. ЗСЛ (у X веку) служи се изразом *казњь* само у једном члану 6-м, баш где је реч о црквеним спитимијама за прелубу. Бобчев, *Старобалг. пр. пам.* стр. 87.

⁴ Хиландарски тиник превод је грчког типика. В. *Зак. Сл. Писм.* 349, 361, 362, 363. И сад још у руском језику *наказати* значи и кажњавати и наредити. „Наказь“ значи наредба, поука.

⁵ Повеље 1220 (?), 1234, 1296 (*Од. Сл.* 17, 27, 69), 1302, 1326, 1332, 1349 (*Зак. Сл.* 160, 164, 166, 404, 760). Ово је превод санкционе формуле византијских повеља.

⁶ Светостеф. повеља г. 1313–1316. *Од. Сл.* 93.

⁷ Као превод речи *επιτιμιας* (изд. Нов. Синт. стр. 9); *казнь* (= *ποινή*, стр. 187, 231, 457).

⁸ Обични су изрази Прохирона: *κολασις, τιμωροσιν* (у Светосавском преводу – *да се моучити*).

И у Душановом Законику видимо исту разноврсност појмова. Врло често уместо општег израза употребљавају се описи појединих казни: „да плати, да се распе, да се бије” и тд.¹ На једном месту (у чл. 101) вели се „да се мучити иако и вољни оубица”. Доста често служи се Душанов Законик глаголом *казати*, обично у вези с црквеним начином кажњавања: „да се каже како пише у Законику Светих Отаца” (чл. 6, 8 и 109). На једном месту (члан 34) јавља се и глагол *наказати*.² Осим тога Душанов Законик служи се за исти појам једном јасном позајмицом из грчког, глаголом *педесати*, опет у вези с црквеним казнама (чл. 11. и 19).³

Душанов Законик 1354. године служи се врло често глаголом *казати*, који се примењује и за смртне казне и тиме губи шансу поправљања.⁴

Глагол *педесати* (ποιδεσειν) значи у старо-грчком *васпитавајти* и само у византијској цркви добио је значење *кажњавајти*,⁵ дакле има исту везу са теоријом поправљања, што и глагол *наказати*. Јавља се у српском језику само у Душаново доба,⁶ али после издања Душанова Законика добија велику популарност у српском језику. У преписци српских владара с Дубровником обично су изрази *педесати*⁷ (= кажњавати) и *педесет* (= казна).⁸ У то време у XIV–XV веку ови изрази (осим веза с теоријом посебне предохране) добијају везу са теоријом генералне провјенције, нарочито у настојањима Дубровчана: „хожемо их педесати, да друговије такози не сме учинити, и да се нями други кажу”, пише Дубровчани год. 1400. деспоту Стефану.⁹

¹ Чл. 10, 12, 20, 21 и тд.

² У чл. 120 *осужденије* има значај казне; чл. 101 позната је реч *казнь*.

³ Чл. 11: „да их педеса црква по закону”, чл. 19. калуђер „да се педеса”.

⁴ Да се каже како и северникъ (чл. 140, 144), да се каже како и прѣслушникъ (чл. 142), како гати и гусари (чл. 145, 147, 149, 165, 173), како прѣслушникъ (чл. 178), тѣм же образомъ да се кажу (чл. 141, 146).

⁵ У преводу *Светог Писма* књ. *Осије VII*, 12. *Οδω ποιδεσειν ιερων* (= казнију их), у I посл. Солун. V, 14: *ποιδεσετε τονς ατοκτωνς* (= поучавајте неуредне). Прохирон не зна за тај глагол.

⁶ Аце... сѣгрѣшитѣ коимъ лубо дѣломъ царству мѣ, да се они само педесуотъ по изволению светаго царства мѣ. Лесковска нов. 1347 (*Зак. Сл.* 680).

⁷ Пуцић, *Слѣд.* II, стр. 5, 14, 28, 32, 33, 39, 139, 140 (уп. *Од. Слѣд.* 234).

⁸ Пуцић, II, 140 „у насъ и по всему сѣбѣу много те поидесемъ прѣпоручена и добра не мѣсту и држави”. У уговору херцега Стефана с усташима г. 1453 говори се о севернику: „да му главу господѣ педесато” (Mikl. 458); у повељи Ив. Пријевића г. 1485: „да прими педесати и изнаније от манастири како прѣстувникъ Вожи и зловникъ” (Нов. 781).

⁹ Пуцић II, 28; слично у писмима 1400 и 1401 (ib. 32 и 35).

Интересантно је то да се израз „педесатија” одомаћно доднине у читавој Далмацији; и хрватски преводи аустријских закона у XVIII и поч. XIX века служе се много више овом грчком речи из Душанова Законика,¹ него којом хрватском речи или него талијанским изразом *каштинѣа*.²

§ 8. *Основи ништења државног права на казну*. Душаново законодавство познаје два основа ништења државног права кажњења, то су азил и помиловање.

1. *Право азила*. Право заштитног прибежишта је карактеристична особина средњовековног кривичног права.³ У свим хришћанским државама признато је црквама право да буду уточиште (то *асулон* *иерон*, *refugium*) за кривце.⁴ Властарева Синтагма доноси засебну главу E-13. *Περὶ τῶν ἐν ἐκκλησίᾳ προσφυγῶν*, која глава садржи само световне законе у заштиту азила (из Прохирона и Василика). У Скраћеној Синтагми ова је глава добила нови наслов: *Ἐν привѣгајуцихъ къ цркви Ѡ напасти, и нешто је скраћена* (од девет законских одредаба остало је њих само пет). Нико нема права да повреди светињу азила. Онај ко би „прибеглицу” силом из цркве истргао, кажњава се као у случају светотатства⁵ батинама, шишањем и прогонством.⁶ Батинама кажњава се и покушај повреде азила.⁷ Ипак од права азила изузети су: убице, прељубочинци и отмицари.⁸ Интересантно је да је у Скраћеној Синтагми избрисана одредба, која лишава роба права азила. Она нехумана одредба дозвољавала је господару да насилно истргне роба из цркве, да га чак убије без сваке одговорности.⁹ Изгледа да она није више одговарала Душанову добу, кад се положај отрока доста подигао.

¹ Нпр. *Uredba politična od trgovacskoga morskoga brodenja*. U Bescu 1774; *Skupozakonik illiti naredbe cesarke kraljeve varhu zlocinstva i podipse odredjene*. U Zadru 1804; *Opchinska naredba od zlocinstvah i njihovih pedepsah* Bud. 1788 (уп. *Mažur. Prin.* 909).

² Уп. Грбаљски статут поч. XIX века (*Зак. Сл.* 106).

³ Познато је и прехришћанском кривичном праву. Нпр. код старих Јевреја било је читавих „варони уточишта” (*לוהים בני קהלתו*) IV књ. *Моје*, 35, 11; V књ. *Моје*, 19, 2.

⁴ У византијским зборницима говори о праву азила Nov. 17 Just. и поједине одредбе *Codex*-а. Еклога је покушавала да ограничи право азила (Ecl. XVII, 1). Прохирон и Василике опет су приширили то право (Proch. XXXIX, 7; Bas. V, 1; 18 Bas. IX, 45) уп. *Zach. Gesch.* 304–308.

⁵ Скраћена Синтагма E-3, 1 = 14 Bas. V, 1 (изд. Нов. *Синт.* стр. 277).

⁶ Скраћена Синтагма E-3, 2 = Proch. XXXIX, 7 = *Нарм.* II, 3, 9.

⁷ Скраћена Синтагма E-3, 5 = Ecl. XVII, 1.

⁸ Скраћена Синтагма E-3, 3 = 12 Bas. V, 1. Византијско право зна још више изузетак *Zach.* 306.

⁹ *Ποινηνα* Синтагма. E-13, 4 = 13 Bas. V, 1.

Душанов Законик 1349. године доноси две одредбе о праву азила које се лепо надовезују на Синтагмине. Проширује право азила на царев двор и на патријаршиски двор. Ово је проширење сасвим у духу византијских схватања, која красе цара још за живота његова епитетом „светости”.¹ Ово су засебни случајеви права уточишта, док се опште одредбе налазе у Скраћеној Синтагми.²

2) *Помиловање*. Византијски цар је чувар закона (*φύλαξ τῶν νόμων*); ипак као „свети цар” он има важно право да ублажава суровост закона, да се одриче свог права на кажњавање у појединим случајевима. „Задатак је цара да чини добро”.³ Стога цару припада право помиловања у најширем обиму (у облику помиловања у ужем смислу, аболуције и амнестије). Само право азила везано је за право помиловања, јер кривац који се склони у уточиште, треба да сачека од цара „милосну књигу” (*λόγος ελεεινός, littera gracialis*).

а) Помиловање у ужем смислу речи као ослобођење од изречене казне предвиђено је у Властаревој Синтагми у глави Потпуне Синтагме. П-14 (= Скраћена Синтагма. Т-4, 3). Ниједна смртна пресуда не сме да се изврши раније од 30 дана; овај је рок потребан да се сачека од цара помиловање или конфирмација пресуде.⁴

б) Аболуција – одрицање права на истрагу у корист кривца од стране владоца највише се примењује у византијском праву за кривце у црквеном азилу. Сваки од њих добија од цара *λόγος ελεεινός*, није суђен од световних власти и има само да издржи духовну казну за свој грех.

¹ Д. Ђилевић, *Византија II*, стр. XXIX; упор. и у Душаново доба „светодарство ми, господни свети цар, света царица” *Зак. Слосл.* 676, 704, 705; *Од. Слосл.* 152, 158. У осталом, и у мађарском праву дворовина краља и бискупа припада исто право азила што и црквама. *Decr. Ladisl. II*, cap. 1 et 2; *Vimol* 427.

² Већ старобугарски ЗСП у члану 16. брине се „о прибијајућих вѣ црковѣ коужедо”. Бобчев, *Староблг.* пр. пим. стр. 89. Уп. о хрватском праву Маџ. *Prin.* IX, 1518, з. в. ипоѣште, у Дубровнику К. Војковић. Рад. 108. п. 118.

³ *Τὸς τὸ βολυλατ τὸ εὐεργετικὸν* Ерап. II, 3. Ова је изрека доспела и у српски превод Синтагме: Коњѣ цару кѣже благодарѣти (Потпунa Синтагма. В-5, изд. Нов. 128) и примљена од цара Душана. *Μολερ τὸ εὐεργετικὸν οὐκ εἶναι καὶ κεραιφικὸν οὐκ εἶναι καὶ τὸ εὐεργετικὸν τὸς βασιλεὺς εἶναι*. Повеља јан. 1346 Иверу. Флор. *Ανων. ἀκτῶν*. 95.

⁴ Изд. Нов. стр. 457; ово је одредба 57 *Vas. LX*. 51. Византијски цареви врло су ретко примењивали смртну казну. *Zach. Gesch.* 312. Кад је цар Геодор емирски дво погубити злогласног разбојника, ипак му је савест била немирна, и архиепископ морао је да га теши, како је све било привично. Јер. *Ист.* III, 156. С друге стране, епископи имали су права да цара моле за опростење казне кривцима.

в) Амнестија као *безлично* одрицање права на казну или истрагу за неке врсте кривичних дела, исто је позната византијском праву. Властарева Синтагма доноси одредбу о амнестији на дан Ускрса свих затвореника у тамницама, осуђених за мања кривична дела.¹ Ова је одредба избрисана из Скраћене Синтагме вероватно стога, што се амнестија сматра за прерогативу владоца. Душанов Законик предвиђа у појединим случајевима амнестију за побегле зависне селјаке. По члану 112. добија слободу меропах, који је из тамнице побегао на двор цара. По чл. 115. предвиђа се да нови господар може да добије „књигу митосну” за примљеног бегунца. Из једне повеље г. 1405. видимо да су манастири добијали ово право да приме на своје земље бегунце из туђе земље (осим случајева тешких кривичних дела).²

ПОСЕБНИ ДЕО

§ 9. *Кривична дела против вере*. Брига за очување чистоће хришћанске вере – први је задатак једног средњовјековног хришћанског владара, нарочито једног цара. Стога и Душан у својој повељи о законодавном раду вели да је његова тежња: „всеистинис и православниѣ вѣры закони поставити”, а у члану 1. Душанова Законика изрично каже: „Наипрво за хришћанство. Сим же образом да се очисти хришћанство”. Ипак Душанов Законик има много мање одредаба о кривичним делима против вере него што бисмо могли надати се према тој декларацији. Без сумње зато што Скраћена Синтагма доноси већ доста прописа из тог одељка кривичног права, Душановом Законнику остаје само да те прописе попуни опет у духу византијског права,³ чак и позивајући се изрично на „Закон Св. Отаца” (у чл. 6, 8. и 109).

¹ Ова амнестија морала би да се изврши и „без цареве наредбе о томе”. Непознат је законски извор ове одредбе. Нов. изд. *Синт.* 453.

² „К сим аще кто побѣгне от землиц царства ми у Угрскои земли или Бугарскои, или мови чловѣк или моего властелина, прѣбывъ тамо 3 лѣтъ или 2 или едино, и вѣсхоцетъ вѣзвратити се у прѣдроченнаа села црковнаа, свободна да естъ да прѣидет, тѣчио кромѣ винъ оихъ” (невера, крађа у господара, убиство, светотатство, ropство, омица). *Зак. Сл.* 753.

³ Dr V. Namislowski је друкчије схватио однос између византијских закона и ДЗ, те вели: „могли бисмо очекивати, што се тиче кривичних дела против вере, да цар Душан није прими без промена прописе виз. права, или сасвим их испусти, оставивши њихово нормирање делокругу црквених власти. Међутим Душанов Законик није пошао ни једним ни другим путем, него је сасвим индивидуално нормирао та дела” (*Serbskie pi. karne*, 66).

1) *Напоуцѣниѣ ѡ праве вере*. Строго побожан јеромонах Матија Властар хтео је да на прво место истакне православну веру и заштиту ове вере. Ради тога је чак нарушио строго азбучан ред своје синтагме, и испред текста унео је као *пролог* чланак: Περὶ τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως, а затим је непосредно у саставу А поставио на прво место, као гл. 1^а, прописе: Περὶ τῆς ἀρνησάμενων τὴν ἀσπίτητον ταύτην τῶν Χριστιανῶν πίστιν (иако би по строгом азбучном реду требало да та глава дође на 11 место, а на првом да буде: Περὶ αἰῶρος καὶ πρᾶσεως). То мало испремспитање дало је могућност Властару да на прво место стави прописе о најважнијем кривичном делу – о одступању од православља. Ту су две одредбе из Прохирона (још из Јустинијанова Кодекса): прва кажњава смрћу онога који из хришћанства пређе у незнабоштво, друга лишава свих грађанских права онога који би прешао у некакву јерес.¹

Редактори Скраћене Синтагме, у својем поштовању према вери, нису много скраћивали ту главу. Ипак су испустили сва резонованја, која немају обележја законских прописа. Избрисали су читав пролог о вери православној. Избрисали су и трактат Св. Григорија о душевним снагама и „спистолију“ Св. Атанасија о свештеницима који су прешли аријанству.² Оставили су ипак, због важности предмета, сва црквена правила³ и наравно оба закона из Прохирона (с насловом закон градски).

2) *Одвраћање од праве вере*. У теској вези са првом кривицом налази се и навођење некога да се одрекне хришћанске вере. Ово се кривично дело кажњава у византијском праву исто тако строго као и само одступање од православља, само је оно много мање споменуто у законцима. Зато доноси Властар о томе само једну законску одредбу у својој Потпуној Синтагми (на крају гл. I–4, Περὶ τοῦδολοῦ). То је контаминација двају закона из Прохирона, у којима се прети смртном казном Јеврејину, који би свога роба Хришћанина у своју веру превео или уопште покушао да преведе једног хришћанина.⁴

¹ Скраћена Синтагма А–1, 1 et 2 = Proch. XXXIX, 33 et 34 (Cod. 1, 7, 3 et 4).

² В. у изд. Новаковића, стр. 48–51, 51–54 и 56.

³ Што је редак случај у Скраћеној Синтагми, где су црквена правила обично избрисана.

⁴ Аце Јудеинъ Христианина или ослашен'наго раба езежитъ и обрѣжеть, или дрзнетъ ко развратити христіанскыи помысль, главнѣ да томимъ будетъ Потпуна Синтагма. № 4 (изд. Нов. 328) ул. Proch. XXXIX, 31. Si Judaeus mancipium (уврлобовов) christianum possederit et circumciderit, capitale punitur, et ib. 32. Si Judaeus christianam mentem pervertere ausit, capitali poenae subiacet (= Cod. I, 10, 1 et I, 9, 18 in fine = Eran. XL, 33 et 34 = Harm. VI, 11, 2 et 3).

У Скраћеној Синтагми испуштена је та одредба, као што је уопште избрисана читава глава о Јеврејима.

3) *Исповеданье јереси*. Начело слободе вероисповести јавља се, као што је познато, само у XVIII веку. Пре тога сматра сваки владар за дужност да штити праву веру и да гони јеретике. Још пре – Јустинијаново право зна за читаве едикте царске у том правцу.¹

И Прохирон садржи неколико закона против незнабожаца (XXXIX, 30), против манихејаца и донатиста (ib. 28 et 29) и уопште против оних, који уче нечастивим догматима (ib. 27, та ασεβη δογματα). Свима њима прети се смртном казном и конфискацијом имовине: само православна деца њихова могу да наследе њихово имање.

Матија Властар доноси у Потпуној Синтагми велику главу о јеретицима (Περὶ αἰρετικῶν καὶ ὁμοῦ χρη δεχόμενοι τοὺς ἐξ ἀρεσεῶν ἐπισηροφοντας), коју је опет због важности предмета издвојио из азбучног реда као гл. А–2. Та је глава једна од најопсежнијих у читавој Потпуној Синтагми. Ту су многобројне карактеристике разних јереси и одредбе о томе, како треба да се покрштавају јеретици и „инославни“. На крају долазе и Νομοι πολιτικοι, већином узети из I књиге Василијка. Ту су и доста благи закони, који само лишавају јеретике већег дела грађанских и јавних права (права наследства, права сведоче против православног, права трговине, права на војничка и грађанска места).² Ту су и закони који прете смртном казном нарочитим врстама јеретика, пре свега манихејцима.³

Врло је интересантно што су редактори Скраћене Синтагме врло одлучно поступили с том главом. Оставили су њезин наслов (као Скраћена Синтагма А–2. *О јеретицѣхъ, и како подобаетъ приемати њеѣ отъ јереси обрацајуоциѣхъ се*), али избрисали су готово целу њезину садржину. Испуштени су сви описи појединих јереси, који су имали само историјски значај, испуштени су (што је велика реткост у Скраћеној Синтагми) и сви наведени свтовни закони о јеретицима. Испуштена су готово и сва црквена правила о покрштавању јеретика. Место тога начинене су у Скраћеној

¹ Нпр. едикт царева Грацијана, Валентинијана и Теодосија, који је ушао у Василике као Lib. I, Tit. 1. De Summa Trinitate et fide Catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat.

² Потпуна Синтагма А–2 = Bas. XXXV, 8; 1 Bas. I, 1; 22 Bas. I, 1. (У одредби Потпуне Синтагме А–2, 3 дат је врло широк појам јеретика; јеретик је сваки који се не причешћује у св. цркви); затим долазе одредбе из 33 Bas. I, 1 и 28 Bas. I, 1.

³ Потпуна Синтагма А–2 = 24, 27, 29 Bas. I, 1.

Синтагма две главе: А-2 и А-3, из оног неког што је остало из Потпуне Синтагме. А-2 и из једног дела грађе Потпуне Синтагме В-1 и 2 (које говоре о крштењу).

Видимо да су редактори Скраћене Синтагме доста радили над наведеним главама Потпуне Синтагме где се говори о кривичним делима против вере, да су чак избрисали многе световне законе, вероватно због њихове застареле редакције. Заиста, редакција тих глава Потпуне Синтагме није могла да задовољи Душаново доба. Прво зато што говори о многим јересима, који имају само археолошки значај у то доба. Друго што ништа не спомиње о најважнијој јереси – о латинству.

Две су биле главне брџе српске државе у XIII–XIV веку: једна је борба против богумила, друга је однос према католичкој цркви. Још је велики жупан Стефан Немања немилосрдно гонити богумиле, сасвим по одредбама византијских закона против манихејаца.¹ Изгледа да су те мере сасвим искорениле богумилство у Србији.² Ипак опасност од те јереси постојала је и у Душаново време, јер је богумилство још било на снази у Бугарској, а нарочито у Босни и у Хуму.³

Много важније беше ипак у то време питање о односу према католичкој цркви. Српски су краљеви имали доста поданика у Приморју,⁴ у варошима Саса-рудара и на другим местима, и обично су знали одржавати добре односе према папској столици. На двору Душанову били су знамените личности протовестијар Никола Бућа и капетан Палман са својих 300 витезова.⁵ Зато је јасно, да цар Душан не би могао буквално применити неколике одредбе Потпуне Синтагме које лишавају грађанских права сваког који се не причешћује у православној цркви.

И заиста видимо да су у Скраћеној Синтагми избрисане све одредбе Потпуне Синтагме о јеретцима, без сумње као застареле

¹ „И облици безбожествине их, и овних иждеже, и другьхъ казненихъ различнихъ показа, нныхъ оземльственихъ отъ владычества своего, и домовехъ ихъ и имѣннихъ ихъ все съвкоупивъ, разда га проказењьнымъ и нишнимъ, оучителю же и начельнику ихъ языкъ оурѣза и того въ изгнаніе сътвори”. Живот Св. Сим, ed. Saf. p. 7–8; up. 24 et 25 Vas. I, 1 и Proch. XXXIX, 29.

² Од тога доба не чује се више ништа у Србији о Богумилима, вели Јиречек, *Ист. Срба*, I, 164.

³ Један запис из г. 1329 (?) спомиње, како је млади краљ Душан победио „безбожњихъ и поганыхъ Бабоуви” (Босанце који су опустошили Дабарску епископију). Јб. Стојан. *Записи*, I, 55; up. Јир. *Ист.*, I, 264.

⁴ О католичким епархијама у Бару, Котору, Будви, Скадру и др. види код Јиречка о. с. I, 158–161 и III, 87–97.

⁵ В. Јир. о. с. 131–132 и 245.

и нејасне. Место тога видимо у Душановом Законику неколико нових закона, у којима законодавац тежи да спроведе тачну разлику између правих јеретика и „полувераца” – католика.

Без сумње на правог јеретика (пре свега на богумила) циља члан 10. Душанова Законика, који прети прогонством и телесном казном сваком јеретику и свакоме који га крије. Види се да се ту говори о сасвим забрањеној јереси.¹ Тај члан долази као боља редакција и замена застарелих одредаба Потпуне Синтагме А-2 о манихејцима. Смртна је казна сасвим у духу византијског права замењена жигосањем и протеривањем; сасвим је исто радио против богумила Душанов шурак, цар Јован Александар г. 13504 „по црквеним законима”.² На борбу с остацима богумилства циља и члан 85. Душанова Законика: свака „бабунска реч”, дакле свака изрека, молитва или татаље, које мирише на богумилство, кажњава се телесном казном.³

Много више пажње обраћа Душанов Законик на католицизам. Положају католика посветио је четири члана (члан 6.–9. Душанова Законика), без сумње зато што Властарсва Синтагма нема јасних одредаба о католицима.⁴ Ту је цар био у тешком положају: с једне стране, политичке прилике силале су га, да буде предустретљив према католицима, с друге стране, улога православног цара и јак утицај православног клира и калуђера – исихаста на сабору г. 1349. гонили су га да што више ограничи ширење католицизма. Излаз је нађен у компромису. Католици уживају сва права у Душановој држави: то се односи и на странице и на Душанове поданике. Ипак то није јасно изречено у Душановом Законику⁵ (можда да се не љути православна црква). С друге стране, католицима је забрањен сваки прозелитизам. И врло

¹ Сасвим је нетачно протумачио тај члан Ст. Новаковић, (*Зак.*, 154), јер није схватио разлику између католика и правих јеретика.

² Постоји драгоцен податак о бугарском сабору г. 1350, на којем је цар „сагласно црквеним законима, наредио да се богумили жигосе по образу и протерају”. *Житије св. Феодосія Тырновогасаго*. Чтенія въ И. О. И. Др. М. 1860 кв. I, 115.

³ В. Памисловски види у чл. 85 „увреду части” (о. ц. 82); држимо да је тумачење Новаковићско (о. с. 198) тачније.

⁴ А одредбе Потпуне Синтагме А-2 о оним „који се не причешћују у цркви”, ако би се стриктно примењивале, могле би да створе забуну, јер онда требало би да буду сви католици лишени грађанских права.

⁵ Ипак то се јасно види: а) из уговора с Дубровником г. 1349, б) из члана 123 Душанова Законика, где се помињу Саси, в) из чл. 173 Душанова Законика где се спомиње Немац – властелин, г) из чл. 153 Душанова Законика, где се говори о пороти за *шаверце*, е) и из стварних прилика тога доба.

строге одредбе о томе стављене су на чело Душановом Законику. Латински поп нема права да склања „хришћанина“ (православног) у католицизам. Сваки православни који је већ прешао на католицизам, мора да се врати „у хришћанство“.

На то морају да пазе нарочито протопопе по свим градовима и трговима.¹ Забрањени су мешовити бракови: католик ожњен православном, мора „да се крсти у хришћанство“; у противном случају, брак се раскида, и непослушник се протера. Један део имовине његове узима се као „алимента“ за његову бившу православну породицу.²

Све су те допуне сасвим у духу византијског права и јављају се као непоходне допуне Скраћеној Синтагми. Штавише, Душанов Законик се двапут позива ту на „закон Светих Отаца“, да покаже да су ти закони у пуној сагласности са црквеним правом.³

У сагласности са црквеним правом налази се и чл. 21 Душанова Законика, који прети страшним казнама ономе, који прода роба хришћанина у „иноверну веру“.⁴ Тај је члан опет постао из бриге за православље. Роб, продан иноверцу, изложен је опасности да изгуби своју праву веру. Зато се у византијском праву одавно налазе одредбе које забрањују Јеврејину и сваком јеретику да држе православно робље.⁵ Та одредба (која се налази у Потпуној Синтагми на нетачном месту, на крају главе „о

¹ Сетимо се да је по градовима и трговима српским било доста латинских цркава – у Призрену, Брекову, Јањево, Плани, Конорићима, Брвенику, Новом Брду и др. в. Јвр. III, 109–113.

² Јасно је да члан 9. Душанова Законика говори о католицима, а не о јеретичима; нашао је за њих нарочити израз „долуверац“. Ипак терминологија Душанова Законика није стална: говорећи о католицима, он труди се да пронађе блаже изразе: „полуверац“ (члан 9), „иноверац“ (члан 153), „азимство“ (члан 6), „вера латинска“ (члан 8), али на два места омакне му се израз: „јерес латинска“ (чл. 6. и 7).

³ У чл. 6. и 8. није јасно, на које одредбе црквеног права мисли ту Душанов Законик.

⁴ Морамо да исправимо погрешно читање Новаковићевог издања (стр. 24 и 160). Сви старији преписи (*Бисџр, Ход, Хид, Шинц, Бар, Лиџ, Сџуд*) имају „иноверноу“. Читање „иноу ке вѣрноу“ погрешка је једино Призренског рукописа у којем је и даље текст покварен: „да се осече“ место „да моу се роука осече“. Ако смо исправили другу погрешку, треба да исправимо и прву.

⁵ Та одредба постала је постепено. Најпре, забрањује се само Јеврејину да свога роба–хришћанина преведе у Мојсијеву веру (дакле, дозвољава му се да тог роба држи), после тога долази забрана Јеврејину (и сваком јеретику) да уопште хришћанина као роба држи.

покрштеним Јеврејима“) нема кривичне санкције.¹ Зато су редактори Скраћене Синтагме избрисали ту одредбу² и заменили много јаснијом, у којој се кажњава не купац, него продавац и кажњава се најстрожом византијском казном (*χειροκολεσθαι κολι φλοσσοκολεσθαι*).

4) *Обесвећење гробова*. Матија Властар унео је у своју Потпуну Синтагму на два места одредбе о непоштовању гробница. Три крпка закона (из Василика) сачињавају гл. Т–2. *Περὶ τάφης*; два црквена правила и 7. закона (опет из Василика) – главу Т–10. *Περὶ τοῦ βουρῶν*.

Редактори Скраћене Синтагме показали су доста иницијативе у преради тих глава: избрисали су дугачко правило Светог Григорија, али оставили све законе, начинивши од ових две главе једну (Скраћена Синтагме Т–2. *Ὁ γρῶβιτῆλεγεχῆ*). Додали су и општи наслов: *законь царскы, и засебне наслове законь пред сваком одредбом, испреместили сав ред тих одредаба*³ и нешто променили у стилу њиховом. На прво су место поставили најважнију одредбу која прети смртном казном за пљачкање гробова с оружјем у рукама. Одредба из Прохирина прети губитком руку ономе који пљачка мртваца у гробу. Свака крађа из гробова прирављена је светотатству. Великом глобом кажњава се чак и крађа камсна са гроба. Забрањено је узнемиравати туђе кости и преносити сахрањен леш без царске дозволе.⁴

Тим многим одредбама Синтагме о непоштовању гробница додали су редактори Душанова Законика само један члан 20.

¹ В. издање Новаковића, стр. 127, упор. 51 Basil. I, 1. *Neque Judaeus Christianum mancipium (uxoratozov) habeat, neque catechumenum circumcidat, neque alius haereticus Christianum mancipium habeat.* У Прохириону нема те одредбе.

² Као што су уопште избрисали из Скраћене Синтагме све одредбе о Јеврејима. Познато је да је било Јевреји у Душановој држави (спомињу се у повељу гр. Јанине г. 1319, у Трескивачким пов. око 1337 и у Урошевој г. 1361. *Нов. Зак. Сл.* 92, 668, 670, 949). Веројатно да су они као и у другим европским државама тог доба били *servi camerae regiae* и да је њихов положај био одређен засебним привилегијама. Зато нису одредбе о Јеврејима ушле у зборник Душанових закона (друкчије мисли др М. Доленц, о. ц. 41). Неке податке о Јеврејима у Византији и у Старој Србији доноси др И. Шланг. *Јевреји у Београду*, 1926. стр. 12, и N. Vees. у *Vuz. Neugr. Jahrb.* II (1921), стр. 159.

³ Ред одредаба у Скраћеној Синтагми Т–2 овакав је према Потпуној Синтагми: Т–10. 3; 10. 4; 10. 5; 10. 6; Т–2. 1; 2, 2; 2, 3; 10. 1; 10. 2; одредба Потпуне Синтагме Т–10, 7 избрисана је као непотребан дупликат. У издању Новаковића нису забележене те промене. уп. Флор. *Нан.* 431 и *Прил.* 196.

⁴ То су махом закони из Василика: 3 Bas. LX, 23; 11 Bas. ib; 14 Bas. ib; само је једна одредба Скраћене Синтагме Т–2, 2 из *Proch. XXXIX.* 57.

Душанова Закошника, који кажњава једно специфично дело – спаљивање вукодлакова тела. Строга казна селу и поцу за то кривично дело јавља се зато што је и ту реч о испитовању гробова и сакраћених мртваца, као и у Скраћеној Синтагми Т–2. Само пошто је то више српска, него грчка празноверица, и казна је српска – наплаћивање вражде од села.¹

5) *Кривоклетство*. Лажну заклетву можемо исто сместити у кривице против вере, јер се она у то време сматра као увреда Божанства. С тога је гледишта прописала Еклога најстрожу казну за кривоклетство – одсецање језика, док је Јустинијаново право било много блаже.² Матија Властар доноси доста велику главу Н–32. Περὶ εὐτορκίας, у коју је унео доста црквених правила и неколико одредаба из Василика.

Опет су редактори Скраћене Синтагме врло одлучно скратили и прерадили ту главу свог извора. То је у Скраћеној Синтагми Е–6. *Ο κλητοῦ ἀφίστου πλεονεξίας*. Из црквених правила оставили су само неколико речи:³ дефиницију кривоклетства (κлетвоῦ ἀφίστου πλεονεξία βλάστης τοῦ θεοῦ ἀπορριπίσθη) црквену епитимију, и скраћене одредбе о томе да је ништавна заклетва неморално дело. Из световних одредаба избрисали су многе које немају кривичне санкције⁴ и оставили су само две најважније, које заиста говоре о кривоклетству. То су блажа одредба Јустинијанова Кодекса и наведен члан Прохирина о кривоклетству у цркви.⁵ Прва не кажњава лажну заклетву Божјим именом, док друга прети одсецањем језика. Изгледа да је ту нека несугласност, али она постоји у већини византијских зборника.⁶

Те казне у Скраћеној Синтагми важе и за саме парничаре и за сведоке.⁷ Душанов Законик 1349. не говори ни речи о кривоклетству, јер су одредбе Скраћене Синтагме изгледале као довољне. У

¹ Душанов Законик, члан 20 „село кое този учник, да плати вражду“. Баш у XIV веку почела је православна црква да се бори против спаљивања вукодлака. А. С. Павлов, *Номоканон при великомъ Трѣбнихъ*, стр. 145.

² Ecl. XVII, 2 = Proch. XXXIX, 46 = Eran. XL, 70; нарочито се подплачи да је заклетва „in ecclesia, tactis incontaminatis Evangeliiis“.

³ Од 4½ страна штамп. текста в. издање Новаковића, 302–307.

⁴ Шест прописа из Василика, који само дефинишу заклетву.

⁵ Скраћена Синтагма Е–6, 1 = 34 Bas. XII, 5; Скраћена Синтагма Е 6, 2 = Proch. XXXIX, 46.

⁶ „So dass in der Praxis der Gerichte eine grosse Unsicherheit geherrscht haben muss“. Zach. o. c. 313.

⁷ Врло је важно што су редактори Скраћене Синтагме додали реченицу „при свидетелствѣхъ ... иже обвинени будутъ лажно свидетелствовати“ закону Proch. XXXIX, 46.

Душановом Законнику 1354. године у новели о поротном суду кажњавају се поротници ако су намерно лажно судили и тиме преступили своју свечану заклетву у цркви (члан 154 Душанова Закошника).¹ Казна је новчана глоба и лишење права.²

Вероватно је да и строга казна приставу за службене злоупотребе (члан 162. Душанова Законика) заснива се на томе што је он био заклетни чиновник, јер то је појачана византијска казна кривоклетнику.³

Дакле, одредбе Скраћене Синтагме и Душанова Законика о кривичним делима против вере лепо се попуњавају узајамно.

Редакција XVII века сачувала је у својој преради доста одредаба из Скраћене Синтагме. Сачувала је одредбе о оним који једу и пију с иковерцима (Скраћена Синтагма А–2), и пренела је у Душанов Законик (као чл. 129 и 130 Раван). Одредбе о обесвећењу гробова ушле су у ЗКЈ као члан 76, о кривоклетству – у ЗКЈ као члан 51 и 52 (и 42–43). Испале су само одредбе Скраћене Синтагме о јеретцима и незнабошцима (Скраћена Синтагма А–1, А–2), вероватно због тога што су то махом црквена правила, не закони, и због тога што су много јасније одредбе Душанова Законика (сачуване и у ред. XVII века) изгледале као довољне.

Можемо додати да су претресене одредбе Скраћене Синтагме о кривицама против вере од велике важности и не би могле недостајати у Законнику једног православног цара. Нпр. најстарији бугарски зборник X в. „Закон Судни“ доноси одредбе и о исповедању незнабоштва (члан 1. ЗСЛ) и о одступању од хришћанства (чл. 21), и о пљачкању гробова (чл. 27) и о кривоклетству (чл. 3). Све су те одредбе позајмљене из византијског права, само су телесне казне замењене продајом у ропство.

§ 10. *Кривична дела против државе и владара*. Све врсте кривичних дела против државе и владара обухваћене су у Душановом Законнику (и у споменцима српског права пре Душана) једним општим изразом „невѣра“ (απιστία). Ту спада и великоиздаја, и војна и дипломатска издаја, и напад на владарца и увреда његове личности.⁴

¹ Без сумње, мисли се ту на *folius*, а не на стог поротника (потрешно је тумачење Новаковића, *Зак.* стр. 239). То се најбоље види из глосе Ат Блстр. „јер су *απιστοι* криво оправили“.

² И византијско право зна за новчане казне за кривоклетство. Proch. απιστιν. XXXIX, 53.

³ Члан 162. „да му се руке отсеку и језик уреже“ (да му се уреже језик и обѣ уши“. Раван.) упор. Скраћена Синтагма Е–6 (= Proch. XXXIX, 46).

⁴ Уп. Т. Живановић, *Основи кривичног права*, II књ. 7 / 78–86.

1) *Велеиздаја*. Већ из повеља Стефана Драгутина (г. 1276–1281) и Стефана Милутића (г. 1302) видимо да је невера резерват краљева суда.¹ У баштинским повељама краља Милутића и доцнијих владара спомиње се да је невера једини злочин, за који може да буде властелину одузета баштина.² Видимо да се та претња заиста извршавала.³ Душанов Законик неколико пута спомиње неверу и неверника (у чл. 52, 140, 144, 161 и 192), ипак не каже нигде каква је казна за неверу. Та је околност већ изазвала чуђење појединих истраживача Душанова Законика.⁴ Та празника Душанова Законика може се опет објаснити само тиме, што се у Скраћеној Синтагми налази доста основних одредаба о невери.

Римско-византијско право одавно је одредило највеће казне (смртну казну и конфискацију имовине) за издају и велеиздају.⁵ Преступнијаново право одликује од тих злочина и увреду владарца (*crimen laesae majestatis*), за кажњавање које мора бити више обзира и која се кажњава само по наредби владарца.⁶ Одредбе о велеиздаји долазе обично на челу одељака о кривичном праву, и у Еклоги и у Прохирону и у Епанагоги.⁷

Из тих је одредаба Матија Властар начинио читаве две засебне главе. П–21. Περὶ προδοτῶν и Σ–11. Περὶ τῶν συνωμοστῶν, η φαρτῶν η σποδῶν πορευτῶν.⁸

Редактори Скраћене Синтагме обратили су доста пажње на те важне одредбе и на њихову редакцију. Из прве од споменутих глава начинили су чак две. Због важности предмета сачували су и црквено правило Светог Григорија о издајницима хришћанства. То правило сачињава у Скраћеној Синтагми засебну главу П–4. *О прѣдательствѣ*. Сви световни закони о издајницима издвојени су у засебну

¹ Ношковић, *Зак. Стам.* 387 и 161 (уп. А. Соловјев, *Од. Сл.* 85). Нетачно велики др. Namislovski да се невера спомиње у српским повељама од г. 1308. (*Serbskie pravo karte*, 64).

² Повеља кр. Милутића Ловретичкима и цара Душана – Иванку (*Од. Сл.* 89, 151); исто и у босанским повељама од г. 1322 (ib. 105, 107, 108).

³ Краљ Милутић располаже г. 1300. имовином неверника Верике, г. 1313–16 – имовином Ирица (ib. 79 и 91).

⁴ Interessant ist es, das man den Namen für Hochverrat im Gesetzbuch findet, aber trotzdem sagt nirgends Dušans G.-Buch, wie der Hochverrat bestraft wird. Sv. Đorić, *Verbrechen*, ZvR. XXX, с. 420.

⁵ Cod. IX, 8, 5 (impp. Arcadius et Honorius).

⁶ Cod. IX, 7; в. *Zach. Gesch.* 314.

⁷ Ecl. XVII, 1–3; Proch. XXXIX, 1, 3, 9, 10, 17, 19, 38.

⁸ У српском преводу Потпуне Синтагме то су главе П–21. *О прѣдательствѣ*, и С–11. *О иже клетвами и котеми лобо дѣла съвѣсоуплашцихъ и коумбане или крамоли творещихъ*.

главу П–5. *О невѣрницѣхъ*. *Законъ царски* и добили су наслове *Законъ* пред сваком одредбом. Ту су главне одредбе Прохирона, које све прете смрћу за разне случајеве невере: за војну издају,¹ за прелаз у непријатељску војску,² за предузеће против живота владарчева и против државе,³ за пребегивање непријатељу и саопштавање војних тајни.⁴

То су додате и најважније одредбе Потпуне Синтагме Е–11, које кажњавају сваку издајничку конспирацију (*συνωμοσίαν κατά της πολιτείας*) као неверу.⁵ Чак кажњава се и свако скупљање народа без царске заповести, без сумње зато што се такво скупљање сматра као припрема велеиздајничког предузећа.⁶

Дакле редактори Скраћене Синтагме су врло паметно скупили на једно место одредбе о невери, које су биле у Потпуној Синтагми смештене у два различита састава.⁷ Да су те важне одредбе привукле на себе пажњу и првих преводилаца Потпуне Синтагме, види се то из тога, што су ови на три места, где се у извору спомињу Ρομαιοι, превели тај израз речичу *православни*.⁸ Одредбе грчких царева морају да важе не само за Ромејце, за византијске грађане, него за све православне, за све поданике Душанова „православног царства“ (и за Србе и за Грке подједнако).

Врло је интересантна и та чињеница, што српски преводници служе се за појам *завере* не само словенском речју *крамола*, него и далматинским изразом *коумбаниа* (*conspagnia*).⁹

¹ Скраћена Синтагма П–5, 1. = Proch. XXXIX, 1. Qui hostes proicit aut hostibus Romanos prodit, capitaliter punitur. = Harm. VI, 8, 5.

² Скраћена Синтагма П–5, 2 = Proch. XXXIX, 3. Qui ex Romanis ad hostes transfugiunt, eos ut hostes cuique sine periculo occidere licet. (= Dig. XLVIII, 8, 3 § 6) = Harm. VI, 8, 1.

³ Скраћена Синтагма П–5, 3 = Proch. XXXIX, 10. Qui contra principis salutem quid meditat, confiscatus morte punitur (= Cod. IX, 8, 5). У Властареној Потпуној Синтагми говори се ту и о злочину против државе (*κατά της πολιτείας*): у Скраћеној Синтагми преведено је „на спасење царско или грађанство“ = Harm. VI, 14, 2.

⁴ Скраћена Синтагма П–5, 4 = Proch. XXXIX, 17. Qui ad hostes transfugiunt et nostra consilia deferunt, in furcam tolluntur aut cremantur (= Dig. XLVIII, 19, 38 § 1) = Harm. VI, 8, 2.

⁵ „Еже невѣрѣ подлежитъ съгрѣшенію“ Скраћена Синтагма П–5, 5.

⁶ Скраћена Синтагма П–5, 6: το συναρσθαι οχλον χωρις βασιλικον επιτηδεωτος...

⁷ Глава Е–11 не постоји у Скраћеној Синтагми.

⁸ На то је већ обратило пажњу Флор. *Ист.* 428.

⁹ Ношковић, *Синтагма* 476, уп. *conspagnia* = *conjuratio* у Дубр. актема 1237 и 1254 и у Дубровачком Статуту г. 1273. II, 1, 3; VI, 2 (Mon. hist.-jur. IX, p. LXVIII et LXIX, p. 24, 26 и 125).

2. *Увреда величанства*. Нарочита глава Потпуне Синтагме В-7. Оп βασιλεα υβριζειν ου δεσ, имала је за циљ да скупи на једно место одредбе о увреди величанства. Ипак, није се ту М. Властар показао добар правник, јер је између одредаба о *crimen laesae majestatis* унео и закон о велеиздаји (καθυστάσις). Редактори Скраћене Синтагме испустили су црквена правила и оставили све три световне одредбе као глава В-7. „Ако царю не подобает досаждать”. На првом је месту одредба Јустинијанова Кодекса, која наређује нарочиту опрезност поводом суђења увреда владара.¹ На трећем месту је одредба која кажњава писмену увреду владара (φύλαξα κατά βασιλέως). Сваки појединац, коме би такав памфлет дошао у руке, мора да га спали под претњом казне.² Између ових одредаба остао је и закон који прети смртном казном ономе који би против цара дигао побуну. И ту је грчка реч καθυστάσις преведена далматинским изразом *коумбаниа* (compania).³

У претресаним главама Скраћене Синтагме (В-7, П-4 и П-5) налази се доста јасних одредаба о сваким врстама невере. Зато је Душанов Законик у своме првом делу (г. 1349) донео само један члан који спомиње неверу, то је члан 52. Овај члан претпоставља већ да је невера нешто познато, и говори само о начину одговорности, који важи за сваку врсту невере. Циљ је члана 52. да ту казну ограничи само на кућу (на ужу породицу) кривца, да искључи брата и оца, ако су одељени од кривца.⁴ Брат одељен од брата, отац одељен од сина – то су појаве које можемо чешће наћи у византијском, него у српском правном животу тог доба. Тај члан који се налази између чланова о властели, можемо сматрати као неку повластицу грчком властели и властели српској, која се већ води за византијским начелима.⁵

Други део Душанова Законика из г. 1354. спомиње на два места да се неки важни злочинци кажњавају као *неверник* (чл. 140) и као *пробъгльць* (чл. 142). Без сумње мисли се ту на Скраћену Синтагму П-5, где је између разних врста невере споменуто и пребегаване непријатељу.

Из података о деспоту Томи и о кнезу Лазару видимо да су они обично невернике кажњавали ослепљивањем и осим тога „распом”

¹ Скраћена Синтагма В-7, 1 = Cod. IX, 8, 5 (примљено и у Basil. LX, 36).

² Скраћена Синтагма В-7, 3 = 1 Bas. I.X, 63.

³ Скраћена Синтагма В-7, 2 = Proch. XXXIX, 10.

⁴ Новаковићев. Зак. 179 – уп. Скраћена Синтагма. П-4, 4.

⁵ Из босанских повеља тог доба видимо да су поједине багшине давано понекад са изричном напоменом да имање припада само дотичном властелину, не његову брату (Соловјев, *Ид. Сл.* 153).

или прогонством.¹ Не видимо у тим подацима противуречности византијским наредбама, јер треба се сетити да византијско право није радо извршавало своје претње смртном казном и често је ту казну замењивало ослепљивањем или одсецањем руку.²

Редакција XVII века обратила је пажњу на дефиницију невере. Испустила је наведене одредбе Скраћене Синтагме П-4 и 5, али уместо тога има интересантне чл. 84. и 85. Раван. ЗКЈ. Први прети губитком живота и имања властелину који не би дошао на рат; други – истом казном сваком властелину „неверном, издавцу или непокорном”. Тај члан сећа се и деце кривчеве, која највише страда том приликом: тој деци може цар да да „нешто мало” по својој милости. По стилу своје изгледају ти чланци као нека калуђерска допуна.³ Ипак, интересантни су, јер показују како се дубоко укорењени византијско начело казне за невернике у српском праву XVII века. Истом казном прети се и војницима – издајницима.

Одредбе Скраћене Синтагме В-7 о увреди владара и о побуни против владара прешле су у ред. XVII у Законик Душанов као чл. 94 Раван.⁴

На крају Раваничког рукописа налази се после Душанова Законика још компилација „Суд цара Леона и Константина”. То су неки извадци из византијског права, у којим се доста говори о разним случајевима издаје и велеиздаје, који су случајеви изгледа директно узети из црквеног превода Прохирона, као „Закона Градског”.⁵

Опет видимо да се српски правници XVII в. доста брину за дефиницију и санкцију невере и да допуњују одредбе Душанова законодавства помоћу директних позајмица из Прохирона.

¹ О деспоту Томи в. „Гласник” XI, стр. 247, 259. О кнезу Лазару вели летописац: „Въ лѣто 6882 распахъ свѣтлыи кнезь Лазаръ жоупана Николоу и ослѣпи его”, *Šaf. Pam.* 74 (иа то је место већ обратио пажњу Ф. Зигел о. с. р. 129). Као алузију на казну невернику можемо разумети и тобожње речи Милана Топлице на Косовом пољу: „Сад сам ти господине кнеже Лазаре, неверник, јер јунак деске руке немам”. Милојевић, *Лујџинс*, II, 30.

² У босанској повељи г. 1432. говори се ипак изрично да је за неверу „достойно племенитимъ людемъ главе одсѣсти и одъ нихъ племенѣшине оузети”. *Нов. Зак. Сл.* 338.

³ В. Флор. *Прил.* 73-74.

⁴ Флор. *Пам.* 93.

⁵ Члн 5. Иже учит Турке корабли правити, главе да им се отеску = Proch. XXXIX, 38. Флор. *Пам.* 228; чл. 6. Воиник кои бежи у туђ табор, рекше Турком, да се мачем мучит. = ib. XXXIX, 19; чл. 7. Иже Турком от нас бежи и казуе им, што ми мислимо, да се обеси или да се сажече = ib. XXXIX, 17; чл. 8. Нико да не прода Турком отраћена оружја ... да се таки главом мучи = ib. XXXIX, 9; чл. 9. Иже кто на цара ... = ib. XXXIX, 10; чл. 15. Иже разоржасе на бране ратѣс ... = ib. XXXIX, 1.

§ 11. *Опште опасна кривична дела*. 1) *Паљевина*. Запаљивање својих и туђих ствари, као опште опасно дело, обраћа нарочиту пажњу и старинских и нових законодавстава.

У Властарској Потпуној Синтагми налазимо нарочиту главу Σ-7. Περὶ ἐπιρροῶν. Ту су само световни закони, узети из Васелика. Редактори Скраћене Синтагме сачували су ту главу без промена, као Σ-4. *О запаљенију*.¹ Цет закона те главе расправљају и о тешкој и о простој и о посредној паљевини и нарочито о виности криваца. Као тешка паљевина сматра се и свесно запаљивање зграде и чак стога жита – и једно и друго кажњава се *jure talionis* спаљивањем кривца.² За умишљај потребна је свест (вѣ вѣдѣніи, καθόσας) или зла намера (по лукавству, κατά βόλον καθόσας).³ У случају посредне паљевине нарочита пажња обраћа се на то да ли је постојао нехат (небрѣженіе, κατά ραδίαν) или пуки случај (по прилучају, κατά τυχῆν), који се не кажњава.⁴

Душанов Законик додаје тим одредбама Скраћене Синтагме два чл. 99. и 100, који опет говоре не о самој кривичи, него о начину извршења санкције с нарочитим обзиром на српске прилике. У случају да је паљевина извршена на селу *по њимъ* (злонамерно), паљачу прети се смртном казном спаљења; у случају да село не дâ паљача, треба село да плати штету (и глобу).⁵ У случају, да је паљевина изван села, треба да околина плати или „да изда пожежцу”. То опште јемство села и околине за кривце учињене на његовом земљишту и могућност да се кривац изда или да село одговара новчано, подсећа на прилике старог руског права. Ти чланови стоје у тесној вези с одредбама Скраћене Синтагме Ε-4 и јављају се као излаз за ублажење страпне казне, којом се прети у византијском праву, али која у ствари није се радо извршавала ни у Византији ни код Срба.⁶

¹ И додали су три наслова *законъ*.

² М. Властар није примио разлику коју чини Proch. XXXIX, 18 између паљевине у граду и изван града (та друга кажњава се по Proch. само губитком руке).

³ Скраћена Синтагма Ε-4, 3 и Ε-4, 4.

⁴ Скраћена Синтагма Ε-4, 1 = Proch. XXXIX, 75; Скраћена Синтагма Ε-4, 2 = Proch. ib. 76.

⁵ Не пуштамо се у нагађања да ли је редакција Стр. Призр. ту старији облик или само случајно скраћење оригиналног текста. То питање (о којем расправља Новак. *Зак. СХХVIII* и 204 и Napyslowski. 77) нема за нас значаја, јер ми смо мишљена да и редакције Ход.-Хил. Бистр.-Вар. и Атоска припадају Душанову добу.

⁶ Далматински статuti прете смртном казном за паљевину.

Редакција XVII века сачувала је одредбе Скраћене Синтагме Ε-4 као чл. 58, 59, 60 и 61 ЗКЈ Раван. Сачувала је и претњу смртном казном за умишљајну паљевину и одредбе о нехату и случају. Чак је додала једну одредбу, по којој одговара за део штете онај који би упалио огањ на својој њиви и не би га угасио, тако да се тај огањ сам раширио по ноћи и нанео штету суседу. Та допуна показује да су редактори XVII в. у својој преради Скраћене Синтагме имали везе са стварним потребама сеоског живота.

2) *Врачарство (и шровање)*. Сујверан страх пред врачарама и жестоке казне за враџбину – то је карактеристична ознака средњовековног права, нарочито на Западу. Прогањање вештица и спаљивање њихово на ломачи преживело је на Западу и Средњијем и шири се у Немачкој и у Аустрији још у XVII и чак у XVIII веку.¹ Византијско је право у томе нешто блаже: оно не зна за казну спаљивањем,² не зна за многобројне парнице против вештица. Ипак и оно доноси доста закона против врачара, којима доста често прети смртном казном.

У Властарској Синтагми скупљене су одредбе о врачарству у засебну главу Μ-1. Περὶ μαγῶν, μαθηματικῶν καὶ μαυτεῶν etc. Ту су не само многобројна црквена правила о том предмету, него и световни закони против врачара и отровника.

Треба се сетити да тровање, које по данашњој науци спада у кривична дела против личности, сматра се у средњовековном праву као општеопасно дело, као једна врста мађије, мађијског познавања природних и надприродних сила.

Редактори Скраћене Синтагме нешто су скратили ту опсежну главу свог извора. Ипак због важности злочина, оставили су и нека од црквених правила и главна објашњења разних врста врачарства. Скраћена Синтагма разликује *вљхве, сѣтшике, мечководѣце, обавшике, облакогонитеље, чародѣе* и *иже хранилица твореце*. Већи део црквених правила о врачарству избрисан је из Скраћене Синтагме.

Сви световни закони остали су без промена у Скраћеној Синтагми (глава Μ-2. *О вљхвах и багалницѣх и прочіих звѣздословцѣх и чародѣех и отравницѣх и навезателѣх*); добили су они општи наслов *Законъ царски* и 12 наслова *законъ* пред сваком

¹ У Хрватској спаљиване су на ломачи многобројне вештице. Примере од г. 1420. до 1743. наводи Mažuranić, *Prinosi*, str. 13–19, и I. Tkalčić, *Parnice protiv vještican u Hrvatskoj*, Rad CH, str. 83.

² Док. Cod. IX, 18, 3 одређује спаљивање врачара, иста одредба у визант. праву прети само смрћу од мача (Proch. XXXIX, 20; Harm. VI, 10, 6).

одредбом. Ту се кажњавају смртном казном (мачем) и онај који врача жртвом,¹ и онај који призива ђавола, и „обавник“.² Онај који се обраћа вратару кажњава се затвором и „распом“ (одузимањем имања).³ Врачарство једног од сунруга узрок је за раскид брака.⁴ Као убиство кажњава се не само тровање, него и израда отрова, продаја отрова и чување.⁵ Кажњава се и свако давање еликсира, којег је последица била смрт. Ако је то било злонамерно, кривац се кажњава смрћу; ако без зле намере (еликсир да затрудни бесплодна жена), кривац кажњава се затвором.⁶ Прогонством и распом кажњава се израда љубавних амулета.⁷

Те многобројне одредбе о врачарству и тровању у Скраћеној Синтагми потпуно су исцрпеди тај одељак о општеопасним кривичним делима. Зато није Душанов Законик имао много да дола тим законима.

Само у члану 20. говори Душанов Законик о једној специјално српској празноверици – о спаљивању тела вукодлака. То раскопавање гроба и спаљивање тела дефинише се ту као „вљховство“. За такво врачарство прети се селу глобом *вражде*, а пону – рашчињњем.

Најзад, члан 109. Душанова Законика доноси општу одредбу о кажњавању „миђишика и отровника“. Та одредба има смисла само у вези са Скраћеном Синтагмом. Она чак и не одређује казне тим кривцима, него упућује на „Законик Светих Отаца“, без сумње на Скраћену Синтагму где смо у гл. М-2 нашли заједно одредбе о врачарима и отровницима.⁸ Тај члан 109. изгледа чак сувишан после исцрпних одредаба Скраћене Синтагме. Држимо да је његов смисао у речима „најде облично“ – примена строгах казни византијских мора да се врши само у случају да је нађено *лице, corpus delicti*.⁹

¹ Скраћена Синтагма М-2, 1 = Proch. XXXIX, 20 (ex Cod. IX, 18, 3) = Hartm. VI, 10, 6.

² Скраћена Синтагма М 2, 2 и 4 = Proch. ib. 21 (Cod. IX, 18, 6) = Hartm. VI, 10, 8.

³ Скраћена Синтагма М-2, 1 и 3.

⁴ Скраћена Синтагма М-2, 6.

⁵ Скраћена Синтагма М 2, 9 = Proch. XXXIX, 77 (ex Dig. XLVIII, 8, 3) = Hartm. VI, 10, 3.

⁶ Скраћена Синтагма М-2, 7, 10 et 11.

⁷ Скраћена Синтагма М-2, 12 = Proch. XXXIX, 78 (= Ecl. XVII, 44) = Hartm. VI, 10, 4.

⁸ То је већ приметно Новаковић, *Зак.* 212.

⁹ Треба се сетити да су на Западу вештице обично кажњаване без *corpus delicti*, само по признању, изнуђеном тортуром. Зато има права Новаковић кад вели „Унесен је (чл. 109) без сумње с намером да напомене на савесну примеку, из страха да претерана ревност не би злоупотребом чинила“ (*Зак.* 213).

Ипак, од значаја је то да су и неке редакције Душанова доба држали тај члан 109. за сувишан. Он се налази само у Струшком препису (и у зависним од Струшког-Призренском и Раковачком). Сви осталих седам преписа старијих редакција (Х-Х-Ш; Б-Б-А и Ст.), као и сви преписи новијих редакција (од Раваничког) не знају за тај члан.¹ Доста је тим редакцијама одредаба Скраћене Синтагме М-2.

Редакција XVII в. испустила је све одредбе Скраћене Синтагме о врачарству. Сачувала је ипак члан 20. Душанова Законика и чак је тај члан попунила јачим казнама. Дотично село не само треба да плати „злогу“, него да изда судијама кривце. А поп-сукривац кажњава се не само рашчињњем, него још прогонством у рудник до смрти.²

§ 12. *Кривична дела против моралности*. Душанов Законик има врло мало одредаба о кривичним делима против моралности – само два члана: 53 и 54.³

Међутим, то је одељак кривичног права на који, под утицајем цркве обраћају нарочиту пажњу средњовековни правни зборници. Нпр. у ЗСЛ од 31. чл. – десет говоре о кривцима против моралности; Жичка повеља Стефана Првовенчаног највише брине се о кривичним делима против морала и брачних права.

Византијско право стало је од времена Еклоге на строго црквено гледиште да је сваки полни спошјај ван брака – греховно и кажњиво дело.⁴ Одредбе црквеног и световног византијског права о тим кривичним делима нарочито су многобројне. И Матија Властар унео је у Потпуну Синтагму велики део тих одредаба. 1. *Отмица*. На првом месту долази у Потпуној Синтагми засебна глава о отмици: А-13. *Пери των αρπαξοντων εις υμεινικος*. Та глава садржи четири црквена правила и 11 војво, који сви врло строго кажњавају отмицу, као злочин гори од прељубе и силовања.

¹ Можда је правни развитак ишао обрнуто, и чл. 109 није се налазио у оригиналном тексту Душанова Законика. Онда можемо га сматрати за доцнију допуну у Стр.-Призренској редакцији.

² Законик Душанов Раван. чл. 75 (= чл. 38 Душанов Законик Соф. Тек).

³ Г. Св. Борих је већ обратио пажњу на то што у Душановом Законнику недостају одредбе о многим кривичним делима против моралности „einige ungelöst, auch überhaupt nicht berücksichtigt sind“ и долази до закључка да су ове празнине попуњаване Прохироном. Sv. Djoritsch in ZvR. XXX, 414.

⁴ Ул. Zach. *Gesch.* 318-322. Еклога уводи за већи део тих злочина – казну одсецања носа.

У Скраћеној Синтагми та глава долази, нешто скраћена, као А-12. *О вѣсхѣцѣицѣиѣхъ на бракъ жѣны*. Због важности предмета испустили су редактори Скраћене Синтагме само једно црквено правило (од 4) и два закона (од 11). Световним законима додали су црвен наслов: *сѣдѣ царскѣи и 9 наслова: законѣ*.¹ Основни закон (познат Србима још из превода Прохирона) прети смртном казном отмицарима, ако су наоружани, без разлике да ли је отета – девојка или удовица, „благородна любо роба”,² помагачи кажњавају се батинањем, шишањем и одсецањем носа. Ако је отмица била без оружја, отмицар губи руку, а помагачи трпе прогонство после батинања и шишања.³ Ако је помагач – роб, треба да се спали.⁴ Отмица сматра се за јавно-правни деликт, јер чак родитељима отете прети се тамницом ако покушавају да се измире с отмицарима. Достојно је пажње да су казне исте без разлике, да ли је отмица принудна или привидна (са пристанком отете).⁵ Строго је забрањено измирење и дошпија пристанак на брак, који је допуштен у случају силовања.⁶ Отета и њезини родитељи губе чак своја имања, ако су пристали на брак с отмицаром; у противном случају имање отмицара плени се у корист отете.⁷ Отмица се сматра за толико велики злочин, да је отмицар изузет од права азила и може бити затворен и на Ускрс.⁸ Роб који је известио о отмици, добија слободу.⁹

То су главне одредбе Скраћене Синтагме, које се сматрају од редактора за „суд царски”, за резерват владаочева суда. Сетимо се да у српским повељама, исто као и у грчким „дѣвѣиѣхъ разбоиѣ” (*παρθενοφθορία*) сматра се обично за резерват владаочева суда.¹⁰ То је

¹ Обраћамо пажњу на то да су већ преводиоци Потпуног Синтагме место наслова *Νομοί ставили закони царскѣи*.

² *εἴτε εὐγενὲς εἴτε δούλη*.

³ Скраћена Синтагма А-12, 1 = Proch. XXXIX, 40 (ex Cod. IX, 13, 1) = 1 Vas. LX, 58 = Nam. VI, 7, 1.

⁴ То је податак Василика, којег нема у Прохирону.

⁵ „Любо волецимъ жеванъ любо не волецимъ похыщеніе быеть”... „и иже слою кто обручницу похыти”. Скраћена Синтагма А-12, 1 (= *καὶ τῆν ἴδιαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ πρῶτον*, Proch. ib. 40).

⁶ Скраћена Синтагма А-12, 2, ет 3 ет 4 = 5 ет 6 Vas. LX, 58.

⁷ Скраћена Синтагма А-12, 5 = 5 Vas. LX, 58.

⁸ Скраћена Синтагма А-12, 9; одредба која лишава отмицаре права азила, испуштена је као дупликат из Скраћене Синтагме, зато што се понавља у Скраћеној Синтагми Е-3 „о азилу”.

⁹ Скраћена Синтагма А-12, 7 = 3 Vas. XLVIII, 18.

¹⁰ Ипак у Скопским повељама 1258 и 1300 (бугарској и српској), у Хтеговској и Трескавачкој Душановим (Нов. Зак. Сл. 659 и 671), и у повељама 1346 Зографу, Иверу, Меникеју 1345 (Новиковић, ib. 545, 557, 723) дотични махастри добијају глобу од „дѣвѣиѣхъ разбоиѣ”, противно визант. обичају (уп. Флор. Нак. 61, 70).

споменуто и у члану 192. Душанова Законика. Ипак Душанов Законик не доноси ни једне одредбе о отмици, том специфично српском обичају, без сумње зато што су строге одредбе Скраћене Синтагме изгледале довољне.¹

Редакција XVII века нашла је за потребно да сачува главне одредбе Скраћене Синтагме А-12 (нарочито члан из Прохирона) као чл. 86. и 87. ЗКГ.

2) *Силовање*. Византијско право које се много брине за отмицу, много мање говори о силовању. Због тога што сматра сваки ванбрачни полни сношај за строго кажњив, не прави велике разлике између тога да ли је обљуба извршена са пристанком женске или насилно. Ипак су Еклога и Прохирон дефинисали случајеве силовања девојке, малолетне до 13 год. и туђе веренице² (али заборавили су да предвиде случајеве силовања удате женске, удовице или робње, и ако говоре о блуду тих лица).

У Потпуној Синтагми Матије Властара испала је глава о силовању сасвим кратка и јасна. То је гл. Г-30 *Περὶ τῶν ὑποαικῶς παρθενῶν καὶ βιαζομένων*.³ Та глава најмање говори о силовању, него и о суложништву и о блуду. Од пет *Νομοί* те главе само један је закон о силовању девојке, које се кажњава губитком носа и трећег дела имовине (из Proch. XXXIX, 66).⁴ Два остала закона Прохирона о силовању заборавио је Властар да унесе у своју Потпуну Синтагму.

Редактори Скраћене Синтагме сачували су ту збркану главу као Г-15. *О иже жѣны дѣвице поудещиѣхъ*, избрисали су само последњу одредбу (из Василика) која садржи правило из поступка, и додали наслов *сѣдѣ царски* не првим законима, који немају кривичне санкције, него сасвим логички трећем закону, који садржи баш најважнији закон о силовању девојке (*παρθενοφθορία*).

Редактори Душанова Законика запазили су непотпуност Скраћене Синтагме на овом месту и унели су у Душанов Законик члан 53, који кажњава још јачим византијским казнама свако сило-

¹ И после Душана сматра се отмица за најтежи злочин: ипр. избеглица – „дѣвѣиѣдопохителѣ” нема права да се врати чак и на црквену земљу (Тименски хрис. деп. Стефана г. 1405. Нов. 753).

² *Eccl. XVII, 30, 31, 32* = Proch. XXXIX, 60, 67, 68. Сва три злочина кажњавају се одсецањем носа. Последњи члан кажњава истом казном и обљубу туђе веренице са пристанком њезиним, и само појачава казну за насилну обљубу још и конфискацијом $\frac{1}{2}$ имовине у корист оштећене.

³ У гл. В-10 дао је М. Властар само празан наслов: *Περὶ βίας καὶ δουλοφθορίας*. (О нужди и насилној) и шаље нас главама А-3 и а-12 (о отмици).

⁴ Налази се и у Василикама (80 Vas. LX, 37) и у Nam. VI, 3, 6.

вање, правећи разлике само са сталешког гледишта. Не само одсецањем носа, него још и губитком обију руку кажњава се силовање *inter pares*. Насиље себра над властелском женом кажњава се најсрамотнијом византијском казном – вешањем (φορμαζισθος). У том члану нема ни речи о српским новчаним глобама, читав је систем казни – византијски.¹

Врло је вероватно, да је то поштрење казни за силовање у члану 53. Душанова Законика дошло под утицајем западних правних система, који су много строжи у томе случају² и често праве сталешке разлике.³ Нпр. у Корчуланском статуту налазимо у П–ој редакцији сличне одредбе: прави се разлика, а) да ли је властелин силовао удату властелинку (сече му се глава) или властелску девојку (да плати 100 дуката глобе или да се ожени силованом после шест мес. затвора), б) да ли је властелин силовао удату сељанку (сече му се глава) или сеоску девојку (50 дуката глобе и три месеца затвора),⁴ в) да ли је сељак силовао властелску ћерку (да се обеси).⁵ Последња је казна сасвим слична истом случају у 53. чл. Душанова Законика. Пада у очи да и у Корчуланском статуту и у Душановом законнику нису исцрпљене све могуће комбинације. Нпр. у чл. 53. Душанова Законика не говори се о томе, ако би властелин силовао себарку. Вероватно је да у том случају остаје у снази блажа одредба византијског права (само сечење носа); члан 53. доноси само поштрене казне.

¹ Сличне казне – и ρυκοκοτασθια, и χειροκοτασθια, и чак смртна казна предвиђене су у одредбама Скраћене Синтагме А–12 о отмици. Могло би се мислити (због нејасности израза: ουζαμε πο σιατ), да и чл. 53. Душанова Законика говори о отмици. Ипак наслови тог члана у најстаријим редакцијама (Ο νασμαζισθια – у Бистр. Ход. Хел. Бар. Ат. Шиш, Ο νασμαζισθια – у Студ. Ο νασμαζισθια – у Призр. Ο νασμαζισθια – у Рак) показује јасно да овај чл. 53. говори о силовању и тим попуњује правне Скраћене Синтагме.

² Често прети се смртном казном (Статути Сенски, Трогирски, Корчулански, Пољички) ул. Маџ. *Prin.* IX, 1307.

³ По Пољичком статуту чл. 110 има се разабрати тко с чловикъ и ке врсте" (*Mon. hist. jur.* IV, p. 109).

⁴ *Stat. Curz.* c. 132, 133, 134 (*Mon. hist. jur.* I, p. 60, 61); та редакција сада вероватно у XIV век до прва редакција (г. 1265) доноси много блаже казне: 30 перпера глобе, si ei fuerit equalis in genere", па ако сељак силује aliquam nobiliorem se, губи једну ногу и лево око (с. XI, lb. p. 9).

⁵ У Пољичк. ст. чл. 110. зове се насилник „разбоиник“ а силовање „разбијанне женско“ (1. ц.). То може бити доказ да у члану 192. Душанова Законика „дѣвичъ разбой“ значи најпре силовање (ααρβενοφορθια), а не отмица.

3) *Блуд*. Византијско право строго кажњава различите случајеве блуда, т.ј. полног снопаја између мушкарца и несутате жинске (или удовице). Нарочито су поштрене казне у синодском решењу г. 1306, утврђеном од цара Андроника II.¹

Ипак у Потпуној Синтагми Властаревој нису одредбе о блуду добро систематисане. Иако три главе Потпуне Синтагме носе наслове: Περὶ πορνείας (Π–15) и сличне (Π–16 и Π–17), најмање ћемо ту наћи потребних кривичних одредаба. Глава Π–15 садржи само многобројна црквена правила, глава Π–16 – опет само црквена правила, која говоре о покушају блуда (Περὶ τοῦ πορνείας ἐπιθυμιῶσαντος καὶ μὴ πράξαντος),² глава Π–17 (Περὶ πορνείων) о подвођењу и суложништву.

Зато су редактори Скраћене Синтагме одлучно избрисали те три главе, јер се у њима не налази ни једног закона са кривичном санкцијом. Од читаве грађе оставили су само једно кратко црквено правило, које строго кажњава клирика–блудника. Од тог правила начинили су у Скраћеној Синтагми засебну главу Π–2 под новим насловом: Ο βυγαδσικὴ βε βλοῦδα причετνικεῖα. Најважнији кривични закон (из Proch. XXXIX, 65), који кажњава новчаном казном блуд мушкарца са невином девојком, налази се у Потпуној Синтагми на нетачном месту у гл. Γ–30 и силовању. Тамо су га оставили и редактори Скраћене Синтагме (Γ–15). Закон који кажњава полног снопаја мушкарца са својом вереницом, ако није навршила 13 година, долази у Потпуној Синтагми опет на негодном месту – у гл. Μ–13 под насловом Περὶ μνηστείας (о веридби!). Редактори Скраћене Синтагме сасвим су га умесно пренели у Γ–16 (са насловом: Ο обрученοι οἰροκοκισθια), где он долази одмах после наведеног закона о блуду са невином девојком. Из тога се види да су редактори Скраћене Синтагме покушали да исправе погрешке Властареве.

У Душановом Законнику налазимо само једну одредбу о блуду – члан 54. који строго кажњава само један нарочити случај – блуд владике (жене или ћерке властелина) са „својим чловеком“. Овај је члан Душанова Законика врло важан, јер то је очвидна допуна Властареве Синтагме.

Матија Властар заборавио је да унесе у своју Потпуну Синтагму два закона из Прохирона који врло строго кажњавају

¹ *Zach. Gesch.* 321; у Прохирону говоре о блуду XXXIX, 44, 59–61.

² И један закон без кривичне санкције.

полну везу између госпође и њезиног слуге (Proch. XXIX, 43 и 44).¹ Редактори Душанова Законика, вешти у грчком праву, сетили су се тих закона. У члану 54. те су одредбе добиле општи облик (не прави се разлика између удате госпође и удовице), *mulier* (*γυνή*) постала је „владыка“ (у духу Душанова сталешког законодавства), док је појам *servus*-а (*δουλος*) проширен у појам „чловѣка“ (који појам може да обухвати сваког поданика, и меропжа и отрока). Казна је јако поштрена, као и у претходњем члану 53. Душанова Законика, византијско одсецање носа појачано је још византијским *χειροκολλησθαι*.² Овај случај врло је значајан, јер показује то да су редактори Душанова Законика знали да попуне празнине Потпуне Синтагме помоћу Прохирина³ и да од одредаба Прохирина створе један члан Душанова Законика.⁴

4. *Прељуба*. Нарочито строго кажњава се прељуба, т.ј. полни сношај између мушкарца и удате женске, јер је то злочин не само против моралности, него и против светости брака.

У Потпуној Синтагми велику главу М-14. *Περὶ μοιχεύσεως*. Ту су осам црквених правила и тринаст световних закона о прељуби.

Редактори Скраћене Синтагме су опет врло пажљиво прерадили ову грађу. Испустили су сва црквена правила⁵ али световним законима додали су наслов *Бождѣ царскыи законѣ* (шест пута). То је у Скраћеној Синтагми глава М-3. *О прѣлюводѣиствѣ*. Ту се кажњавају браколомници батинањем, шишањем и одсецањем носа. После тога мора да издржи браколомница две године затвора у манастиру.⁶ Муж има право да јој опрости и да је прими натраг после издржане казне. Може ипак и да је отера. Онда је брак поништен и муж добија и прѣију и „прѣжде брака дар“ (*parapherna*,

¹ 43. *Mulier maritata cum proprio servo adulterium committens, verberata ac tonsa naso mutiletur; quin etiam ex civitate expulsa, in qua habitat, omni sua privata substantia; servus autem adulter esse puniatur.* 44. *Mulier virum non habens, quae suo se servo miscit... verberatur ac tondecatur, et servus verberatus ac tonsus vendatur...*

² Док је Proch. XXXIX, 44 врло благ према госпођи-удовици.

³ Могли су знати за те одредбе већ из Светосавског превода Прохирина (уп. Н. Дучић, *Крмчија Морачка*, стр. 128-129).

⁴ Др Никола Радојчић (у „Гласу“, СХ) врло је лепо доказао византијски карактер чл. 171. и 172. Душанова Законика који спадају у новеле г. 1354; сад вишмо позјимце из визант. права у првом делу Душанова Законика у самом току стварања његова.

⁵ Осим две кратке одредбе: Св. Григорија која кажњава за прељубу епитимијом од 18 године, и Св. Василија, која одређује 15 година.

⁶ Скраћена Синтагма М-3, 4 = Proch. XXXIX, 45; Скраћена Синтагма М-3, 2 = Nov. Just. 134, 10.

propter nuptias donatio). Не може муж никако да опрости својој жени пре казне: онда кажњава се сам као „блудниопасац“ (подвођач). Ако је муж нашао жену са љубавником „въ съплетени“ (*εὐ συμπλοκῆ in complexu*), може да убије љубавника без сваке одговорности; не може ипак да убије жену.¹

5) *Двоженство*. Редактори Скраћене Синтагме опазили су да је М. Властар погрешно унео у наведену гл. Потпуне Синтагме М-14 „о прељуби“ и два закона о бигамији. Сасвим су паметно извојили та два закона и створили од њих нову главу Скраћене Синтагме М-4. *О имѣцима двѣ жнѣ*. Двоженца кажњава се као браколомац, и други брак поништава се.²

6) *Противприродни блуд*. Сваки противприродни блуд врло строго се кажњава у верским законодавствима, дакле и у правилима православне цркве. Матија Властар донео је доста одредаба о тим кривицама, само су оне разбацане по разним главама Потпуне Синтагме (А-5, А-4, К-28):

а) Скотолоштво: Блуд човека с животињом (*sodomia ratione generis*) дефинисан је у Потпуној Синтагми у глави А-5. *Περὶ αλόγευσεθενωυ ητοι ζωοφορων*. Ту су неколико црквених правила, која кажњавају строгим епитимијама, и један закон, који кажњава скотолошца одсецањем полног уда.³ Редактори Скраћене Синтагме примили су ту главу без промена⁴ као А-7. *О безсловествовашихъ, ректе животни растлѣвашихъ*.⁵

б) Педерастича. Блуд између лица мушког пола (*sodomia ratione sexus*) дефинисан је у Потпуној Синтагми у гл. А-14. *Περὶ αρρενομανιως*. Ту су три црквена правила, и световни закон,⁶ који кажњава смрћу и активног и пасивног содомиту (осим случаја да је последњи млађи од 12 година). Редактори Скраћене Синтагме примили су ту главу без промена као А-13. *О мужженеиствовствѣ*; световном закону додали су наслов: *законѣ царскыи*.

Душанов Законик не доноси ни једне речи о свим наведеним кривичним делима: о прељуби, двоженству и противприродном блуду. Међутим, ова су кривична дела обично предвиђена у правним зборницима тог доба.

¹ Скраћена Синтагма М-3, 2 = 134 Nov. Just; Скраћена Синтагма М-3, 3 = 1 Bas. XXVIII, 7; Скраћена Синтагма М-3, 1 = Proch. XXXIX, 64; Скраћена Синтагма М-3, 6 = Proch. XXXIX, 42.

² Скраћена Синтагма М-4, 2 = Proch. XXXIX, 70 = 84 Bas. LX, 37.

³ Скраћена Синтагма А-7, = 85 Bas. cod. = Proch. XXXIX, 74 = Harm. VI, 4, 4.

⁴ Само су избрисали једно црквено правило.

⁵ У српском преводу наведен закон Proch. носи наслов „градскыи законѣ“.

⁶ Скраћена Синтагма А-13, = Ecl. XVII, 38 = Proch. XXXIX, 73 = Harm. VI, 4, 3.

Редакција XVII века сачувала је већи део тих прописа Скраћене Синтагме и чак их је присвајачила. Нпр. одредбе Скраћене Синтагме о прељуби пренете су у Раваничкој редакцији у Душанов Законик као члан 97, доста скраћене и са ублаженим системом казни. Браколомац треба да плати 100 перпера, ако је сам ожењен; 30 перпера ако није ожењен. Браколомница треба да се кажњава „као блудница“. Наслов је „закон царски“. Закон о скотолоштву пренет је исто у Душанов Законик као члан 88. Раван. (опет с засебним насловом „закон царски“): казна је појачана, јер прети се осим одсецања уда још и спаљивањем на домаћи и самог кривца – човека и животиње – објекта кривична дела.

Закон о педерастичности пренет је у Законик Константина Јустинијана као чл. 38 (с насловом „рече благочистиџи царь“). И ту је опет казна поопшћена: содомитима прети се не смрћу од мача, него спаљивањем.¹

7) *Родооскрвљење*. Нарочито строго кажњава се свако полно спајање између сродника (чак и у духовном сродству). Кривичне одредбе византијског права о томе сместио је М. Властар између правила о забрањеним браковима (у Потпуној Синтагми гл. Г–9. *Περὶ ὁσίων παρομοίων καὶ ἀδελφῶν συγγενικῶν*). Редактори Скраћене Синтагме додали су тим кривичним одредбама наслов *соудовецарцији* (у Скраћеној Синтагми то је гл. Г–6. *О врацѣхъ законопрѣстоупниихъ* etc.).

У су строге одредбе Прохирона, које кажњавају смрћу „крвомѣце“ у најближим степенима сродства (у првом и другом степ.).² У трећем степену сродства и у ближним степенима по тазбни кажњавају се кривци батинањем и одсецањем носова.³ У четвртном степену сродства и у даљим степенима по тазбини прети се само батинањем.⁴ И полни сношај са својом кумом кажњава се одсецањем носова (осим тога још и батинањем, ако је кума удата).⁵ Најмање се кажњава полна веза својом таштом – само црквеном епитимијом.⁶

¹ Није ли то завадни утицај: у Пољичком статуту г. 1440 у чл. 84а за „грѣхъ неподобни, ча се зове грѣхъ содомски“ казна је – „има се сажгати преза всакога смилуванѣа“ (Мор. h-j. VI, 90).

² Скраћена Синтагма Г–6, 2 = Proch. XXXIX, 69 (= Напш. VI, 4, 1). „Крвомѣце“ = *Οι ἀδελφῶν*.

³ Скраћена Синтагма Г–6, 3 = Proch. ib. 69 (= Напш. ib.).

⁴ Скраћена Синтагма Г–6, 4 = Proch. ib. 72 (= Напш. VI, 4, 2).

⁵ Скраћена Синтагма Г–6, 5 = Proch. ib. 63 (= Напш. VI, 3, 4) „съ своєю кумою = *ἢ ἰδῆς σιντεкую*“. У Скраћеној Синтагми томе је закону додат нарочити наслов: *О кумовѣхъ*.

⁶ Спомиње се у Скраћеној Синтагми на два места: у гл. Г–9. *О расплѣщивѣ се съ своєю ташцею* и у М–6 (исти наслов).

Можемо споменути да већ најстари словенски Законик – ЗСЛ обраћа нарочиту пажњу на родооскрвљење и кажњава га у својим чл. 12 и 7. Члан 7. ЗСЛ говори о забрањеном браку својом кумом (коченетра = сопратра) и кажњава га под утицајем Еклоге XVII, 32 истим одсецањем носова.¹ Србима су те одредбе византијског права већ биле познате из превода Прохирона у Номоканону.²

Без сумње зато што се у Скраћеној Синтагми налазе све главне одредбе Прохирона о том кривичном делу, није Душанов Законик споменуто родооскрвљење ни у I, ни у II делу својем.

Редакција XVII века није нашла за потребно да сачува византијске одредбе Скраћене Синтагме о родооскрвљењу.

§ 13. *Кривична дела ѿрѣшнѣ животиа, ѿела и частѣи*. – 1. *Убиство*. У погледу на кажњивост убиства најбоље осећа се растојање између старог словенског и византијског права. Као и старо германско право, сматра словенско право дуго време убиства као приватно-правни деликт, који се кажњава крвном осветом или, у случају мирена крви, само новчаном глобом. Делатност државе уперена је само на то да се крвна освета што више ограничи, да се замени глобом, од које један део добија породица убијеног, а други део – држава. Тај прелаз од крвне освете систему композиција најбоље се види у Руској Правди.

Међутим, византијско право наследило је од Јустинијанова Кодекса строг поглед на убиство као јавно-правни деликт, и кажњава тај злочин смртном казном или другим телесним казнама. Утицај тих византијских погледа и сукоб између њих и старих словенских схватања осећа се на првим листовима историје јужнословенског и руског права. Нпр. ЗСЛ, у рецепирању византијских одредаба кривичног права испустио је одредбе Еклоге о убиству, без сумње из тих разлога што се убиство код Бугара у то доба кажњава по систему композиција.³ Глоба за убиство, звана „вражда“ спомиње се и у српским повељама и у хрватским зборницима обичајног права.⁴ Чак и за време краља Милутина кажњава се убиство само враждом. У познатом сукобу с начелима римског права, која су заступали Дубровчани, победила су словенска схватања. Као што некад руски кнез Свети Владимир у искреном хришћанском осећају није хтео да се служи смртном

¹ ЗСЛ. чл. 12 (Бобчевъ. о. с. стр. 86 и 88).

² Гласн. 20. VIII стр. 132.

³ Бобчевъ, *Старобѣлг. ѿр. ѿам*. 51.

⁴ Vinod. stat. čl. 29, 31 i 62 (вражда); Poljički st. čl. 23, 35b, 37b, 41a, мртва вражда, 67c, жива прежда 39a.

казном, тако и свети краљ Милутић није хтео да просипа крв својих поданика.¹

Ипак, у Душаново доба правна су начела много промењена. Поставши владар Срба и Грка, Душан приближује се византијским правним схватањима. Позната је чињеница да систем казни за убиство у Душановом Законику већ се много приближује византијским нормама.² Зато треба да тај систем претресемо у вези са дотичним одредбама Скраћене Синтагме.

Одредбе о убиству биле су скупљене од Матије Властара у неколико глава састава Ф. То су главе Ф-5. Περὶ φόνων ἐκούστων καὶ ἀκούστων; Ф-7. Περὶ τῶν φόνων τῶν ἐν πόλεμοις καὶ τῶν φονευόντων ἄστας и Ф-8. Περὶ τῶν φονευόντων ῥυσακίων διὰ φόρικων τὰ ἐμφύσα. Од тих глава прва говори о намерном и ненамерном убиству и доноси само црквена правила; исто само црквена правила налазе се у другој од тих глава, која говори о некажњивости убијања у рату. У последној глави Властар је доста погрешно: њезин наслов говори о убијању плода у утроби, док у тексту говори се о родитељима, који би ненамерно угушили у постељи своје дете. После тога долазе у истој глави под погрешним насловом сви најважнији византијски световни закони, који говоре о убиству и који би спадали у главу Ф-5.

Редактори Скраћене Синтагме запазили су те погрешке у расподели законске грађе и исправили су је са доста разумевања. Из тих три глава начинили су они опет три главе: Ф-2, Ф-3 и Ф-4 Скраћене Синтагме.

У прву, Ф-2. *О убиству волномъ и неволномъ* унели су само најважнија правила Василија Великог, која говоре о разлици између намерног и ненамерног убиства и о црквеним епитимијама у тим случајевима; и та су правила доста скраћена и прерађена (на прво је место дошао појам намерног убиства, док је у оригиналу било обрнуто). Остала правила (светог Апостола, светог Григорија и Анкирског сабора) сасвим су избрисана као сувишан баласт. Оно што је остало (само 1/2 стране штамп. текста од 4) даје сасвим јасан појам о томе шта је „волно“ и „неволно“ убиство.

Глава Ф-7 Потпуне Синтагме сасвим је избрисана, јер она садржи само канонска правила и нема значаја за световне судије.

Зато је гл. Ф-8 сасвим логички подељена на две. Редактори Скраћене Синтагме лепо су исправили погрешку Властара.

¹ Значајна одлука Дубровничког већа г. 1308 (= Stat. Rag. I, VIII, с. 58; А. Соловјев, *Од. Сѣлом*, стр. 86).

² Namyslowski, *Serb. pr. Karne*, 70.

Избрисали су погрешан наслов; првој половини дали су нов тачан наслов: Ф-3. *О удављених младенцих, лежећих близу родитељских својих*, другој половини – опет тачан наслов: Ф-4. *О разсужденију оубиства*. Тој последној глави, која обухвата најважније световне законе о убиству, додали су и 10 црквених наслова *законъ*, да обрате пажњу судије.

Та је глава нарочито важна тиме што тачно разликује различне случајеве виности. Судија треба у сваком случају да утврди је ли убиство било с умишљајем (от промысла, от завоцаніа или без умишљаја, нехатно (по небрѣженію) или случајно (по случато).¹

Убиство с умишљајем не кажњава се увек смрћу (као што беше у Прохирону). Смртна казна прети само *себру* (ευτελής), док *почињенъ* (ευτιμος) кажњава се распом, потпуном конфискацијом имања. Новела цара Андроника г. 1306. искључује невину децу од те конфискације: она може да добије део имања, док други део дели се између породице убијеног и царине (државне благајне).²

Убиство без предумишљаја кажњава се затвором од пет година, док случајно убиство није кажњиво.³

Као убиство – на исти начин кажњава се и подстрек.⁴

Као квалификовано убиство кажњава се спаљивањем – убиство асцендента или десцендента.⁵

Убиство детета (туђег) кажњава се као обично убиство.⁶

Није кажњиво убиство учињено од детета испод седам година и од безумног.⁷

Некажњиво је убиство изазивача (напаханшаго), ако је овај угрожавао живот изазваног.⁸

Некажњиво је и убиство ноћног тата, ако покрадени није имао могућности да га обеснажи.⁹

¹ Скраћена Синтагма Ф-4, 5 = 10 Bas. LX, 39.

² Скраћена Синтагма Ф-4, 1 = 12 Bas. LX, 39; Скраћена Синтагма Ф-4, 10.

³ Скраћена Синтагма Ф-4, 2 = Proch. XXXIX, 86 = Harm. VI, 12.

⁴ Скраћена Синтагма Ф-4, 5 = Proch. XXXIX, 8 = 11 Bas. LX, 39 (= Dig. XLVIII, 8, 15, § 1 = Harm. VI, 6, 18).

⁵ Скраћена Синтагма Ф-4, 7 = Proch. XXXIX, 35 = Dig. XLVIII, 9, 1 = Harm. VI, 6, 16.

⁶ Скраћена Синтагма Ф-4, 11 = Proch. XXXIX, 12 = 20 Bas. LX, 39 (= Cod. IX, 16, 8 = Harm. VI, 6, 13).

⁷ Скраћена Синтагма Ф-4, 11 = Proch. XXXIX, 80 = 8 Bas. LX, 39.

⁸ Скраћена Синтагма Ф-4, 4 = Proch. XXXIX, Речи О τῶν ἐτελέωντι φονεύσας. (= Qui aggressorem occidit) преведене су: Иже напаханшаго, рече не напаханшаго оубиша. (= Cod. IX, 16, 2 = Harm. VI, 9, 17), упр. најехати = anfallen, invehor, Караџић, Рј. 403.

⁹ Скраћена Синтагма Ф-4, 9 = Proch. XXXIX, 4 (Dig. XLVIII, 8, 9) = 16 Bas. LX, 29 = Harm. VI, 8, 1.

Синтагме и Душанова Закошпка. Чим је то владе нестало, избија на површину прастари обичај освете и умира. Споменици XV века из Српског Приморја показују нама обичај миреша вражде који се у истом облику држи и у XVII и у XVIII и у XIX в.¹

Без сумње зато што су византијске одредбе о убиству сувише биле далеке од српских правних схватања, није редакција XVII века ништа сачувала од финих дефиниција Скраћене Синтагме Ф-2, 3 и 4 у своме прерађивачком раду. Сачувала је само законе Душанова Законика (као чл. 71, 72, 73 и 74 Раван), за које сумњамо да ли су могли имати стварног значаја.²

И Црногорско законодавство Светог Петра и кнеза Данила морало је да почне, као некад Руска Правда XI века, од признавања и постепеног ограничавања крвне освете, без сваке везе са традицијом византијског и Душанова правног система.³

2. *Телесне повреде и увреде.* Византијски правни зборници, зачудо, врло мало обрађују пажњу на кажњавање телесних повреда, док све *Leges Barbarorum* исцрпно говоре о разним случајевима оваквих повреда. Прохирон спомиње само на једном месту, у члану о убиству (Прохирон XXXIX, 82) и тешку телесну повреду (мъчемь оударить), коју кажњава одсецањем руке. М. Властар није унео чак ни ову одредбу у своју синтагму. Нема Властар ни нарочитог одељка о увредама части (као што нема га ни Прохирон).⁴

Ову осетну празнину византијског зборника попунио је Душанов Законик. Општа забрана сваког насиља (сила, η βία) у чл. 101, односи се и на телесне повреде. У чл. 97. и 98. дефинише се специфично српско кривично дело, у којем је елемент телесне повреде спојен и с елементом увреде. Ово је чупање браде, најважнијег украса и знака достојанства једног слободног мужа у ово доба. Чупање браде „властелину или добру човеку“ кажњава се на византијски начин одсецањем обеју руку, дакле више него

¹ В. К. Лиречек, *Ист. Срба III*, стр. 154-161. М. Пуцић, *Споменик II*, 106 и 151; К. Лиречек, *Споменик XI*, 79; А. Соловјев, *Од. Спом.* 203 и 209, за XVII и XVIII век врло су важни акти, штампани од Ј. Томића у *Споменику XLII* (1905), нарочита исцрпна „Informazione sopra origine e metodo delle arbitrarie in affari di sangue in Albania“. За XIX век в. пресуде штампане у Архиву за правно науку X (1910) стр. 19 и сл. и књигу Илије Јелића, *Крвна освета и умир.* Б. 1926.

² Доста је интересантна прерада првог од тих чланова, где су малоразумљиве речи члан 87. Душанова Законика о „нахвалици“ промењене: „Ако кто кога убиет не хотеце и не видене метнутимь каменя или оружја, да плати 300 перпера; ако ли хотениемь...“ Ту се осећа неки траг дефиниција Скраћене Синтагме Ф-4, 4.

³ Зак. Црног. г. 1798 чл. 5, 6, 18, 31 и Зак. Црн. 1855, чл. 30, 39 и 41.

⁴ Proch. XXXIX, 82 = *Градски закон*, изд. Н. Дучића, стр. 134.

телесна повреда мачем,¹ истом казном што и умишљајно убиство по члану 87. Душанова Законика. Само међусобно чупање браде између два себра кажњава се на старински начин невеликом глобом (мъхоскубѣина) од шест перпера.²

Осетна празнина Синтагме, што се тиче увреда части, пуњена је у Душановом Законнику чл. 50, на почетку световних одрсаба Душанова Законика. Свака увреда части (псованіе и срамота) кажњава се врло строго, ако се тиче виших сталежа: властеле и властеличића новчаном глобом од 100 перпера (и телесном казном, ако је властеличић увредио властелина). У члану 95. Душанова Законика истом глобом кажњава се увреда (псованіе) сваког духовног лица.³ По члану 111. Душанова Законика увреда судије кажњава се још већом казном: потпуна конфискација имовине угрожава властелну, селу – конфискација имовине и расељавање.⁴

Душанов Законик 1354. године спомиње у чл. 166. телесне повреде и увреде учињене од пијанице: пијанство се сматра за отежавну околност. Телесне повреде учињене од пијанице кажњавају се на византијски начин вађењем ока и сечењем руке. Увреде – затвором и двократним батинањем.

§ 14. *Кривична дела против имовине.* – 1. *Крађа.* Синтагма Марије Властара посвећује крађи засебну главу К-23. Перт κλοπης, која се састоји и из црквених правила и из световних закона.

Редактори Скраћене Синтагме испустили су црквена правила, оставили су само кратку одредбу Василија Великог о спитимији за лопова. Сви световни закони остали су без промена, добили су само општи наслов „законь царьски“ и девет појединих наслова „законь“. То је глава Скраћене Синтагме К-8. О татѣвѣ.

Казна за крађу зависи од имућности крађљивца и од тога, је ли крађа прва или у поврату. Прва крађа кажњава се дуплом глобом за имућног злочинца,⁵ батинањем за сиромаха. Друга крађа – прогонством. Трећа крађа – губитком руку.⁶ Крађа туђе стоке кажња-

¹ Исто и у Руској Правди: бркови и брада заптићени су глобом од 12 гривни, док за одсецањ прет плаћа се само три гривни глобе. Р. Пр. Акад. ст. 6. и 7.

² Уп. глобе за михоскубину у Светосеф. повељи г. 1313-1316 и у Грачаничкој г. 1321 (*Од. Сл.* 95, 104).

³ Зачудо, у Синтагми не спомиње се увреда духовног лица.

⁴ Ово поштравање казне у вези је с тиме што „судјина срамота“ није само увреда личности, него и кривично дело против државне власти (као и „отбој“ судског органа према члану 107. Душанова Законика).

⁵ „Къ възвращенію украденнаго и еще двое толко“ Скраћена Синтагма К-8, 2; то би било „да врати само треће“.

⁶ Proch. XXXIX, 54 = *Есл.* XVII, 11.

ва се готово на исти начин (први пут – батинама, други пут – затвором, трећи – губитком руку).¹

Крађа у војсци сматра се за тежу кривицу, и нпр. крађа коња у војсци кажњава се одсецањем руку по први пут.²

Ако је крадљивац роб, његов господар може или да накнади штету или да изда роба општењем.³

Свака украдена ствар мора да буде враћена од притежаоца, који је ову ствар купио.⁴

Присвајање изгубљене ствари сматра се као крађа, осим случаја да је та ствар од власника забачена.⁵

Као тешка крађа сматра се крађа у време велике нужде и забуне (нпр. за време палевине, поплаве и др.).⁶

Такви „хицници“ (σρτονοι) обавезани су да врате украдену ствар само четврту (осим обичне казне?).⁷

2. *Σεισηλοποιήσις*. Светотатство (*sacrilegium*) сматра се у византијском праву за нарочито тешку крађу. Зато је Матија Властар посветио томе предмету засебну главу Потписне Синтагме I-1. Περὶ τερῶν σκευῶν καὶ τερουδίας. Ту су четири црквена правила и пет световних закона.

Редактори Скраћене Синтагме су доста добро скратили ту главу којој су дали наслов: I-1. Ο σεσηλοποιητικῆ.

Нешто су скратили црквена правила, световним су законима додали наслов: Закон царски. Чак и тај су одеољак скратили. Оставили су само две најважније одредбе: прву која равна светотатство *царском невером*, и последњу која прети смртном казном извршена дању и због сиромаштине.⁸ Остала три закона избрисана су из Скраћене Синтагме вероватно зато што нису пране кривичне норме са уобичајеном санкцијом, него резонувања о појму светотатства, о томе да у обичну крађу спада и крађа из цркве предмета не посвећених служби Божјој, и крађа посвећених предмета не издана за службу Божју одређених.⁹

¹ Скраћена Синтагма К-8, 7 = Proch. XXXIX, 56.

² Скраћена Синтагма К-8, 5 = Proch. XXXIX, 53.

³ Скраћена Синтагма К-8, 6 = Proch. XXXIX, 55 = Natp. VI, 5, 12. Доста су сличне одредбе о одговорности роба (отрова, д'итника) у уговору с Дубровником г. 1302 (*Од. Спом.* стр. 85, чл. 9. и 10).

⁴ Скраћена Синтагма К-8, 2 = 102 Bas. XV, 1.

⁵ Скраћена Синтагма К-8, 4 = 43 Bas. LX, 12.

⁶ Скраћена Синтагма А-11, 1 = Proch. XXXIX, 25.

⁷ Скраћена Синтагма А-11, 2 = Proch. XXXIX, 25.

⁸ Скраћена Синтагма I-1, 1.

⁹ Уп. Т. Живановић, *Основи*, Посебни део, 1, 166.

Осим тога налазимо још у ЗI чл. 28 који опет говори о сличним предметима. Ту прети закон највишом казном – ослепљењем – за крађу из цркве; за крађу црквених предмета из црквене порте прети батинањем, смуђењем и прогонством.¹ (Држимо да се ту мора разумети не светотатство, него друге врсте тешке крађе). Ту се говори о крађи обичних предмета из цркве и о крађи предмета посвећених служби Божјој не из црквене зграде. Ни једно ни друго није светотатство у тачном смислу речи (зато има тај члан 28. наслов O крађи), ипак због непоштовања цркве и у једном и у другом случају казне су много веће него за обичну крађу.²

Те одредбе Скраћене Синтагме и ЗI доста су исцрпели³ дотични предмет. Зато може Душанов Законик да не говори о светотатству, и ако је то кривично дело од велике важности, и примитивна словенска законодавства као нпр. ЗСП већ поклањају томе кривичном делу нарочиту пажњу.⁴

И Светостефанска повеља помиње светотатство, за које прети *раслом* и конфискацијом баштине (као за неверу).⁵ Ту се помиње, у сагласности 72-м правилом Светих Апостола, да чак и крађа свеће из цркве сматра се за светотатство.⁶ У Грачаничкој повељи помиње се да је светотатство као и вражда – резерват суда самог владара.⁷ Види се да већ краљ Милутин истиче светотатство као једну од најтежих кривица.

*
* *

У Милутиновим повељама помиње се и обична крађа (*татва, крага*), као резерват краљева суда од којег се владар одриче у корист цркве. За „међусобну крађу“ прети се у Светостефанској хрисовуљи казном од шест волова.⁸ Нарочито помиње се крађа коња (*конски провадь*) као тешка кривица, коју обично суди сам

¹ То је позајмица из Ecl. XVII, 15 = Proch. XXXIX, 58 = Natp. VI, 5, 15.

² Врло је вероватно што су због тога избрисани из Скраћене Синтагме N-1 наведена три закона, који равнају те случајеве обичној крађи.

³ Као светотатство кажњава се и крађа из гробова (Скраћена Синтагма T-2) коју смо претресли заједно с другим начинима скривања гробова, у одељку о кривицама против вере.

⁴ ЗСП, гл. 30 = Ecl. XVII, 15 (*Болчевъ*, стр. 107).

⁵ Новаковић, *Зак. Ст.* 627 (чл. 72); А. Соловјев, *Од. Ст.* 94 (чл. 30); још ib. 92, да држе бандину „догда се не обрѣту татине црквини“.

⁶ Уп. Скраћена Синтагма N-1, претп. и Живановић, *Основи I*, 166.

⁷ Новаковић, *ib.* 636 (чл. 83); *Од. Спом.* *ib.* 104 (чл. 23).

⁸ *Од. Спом.* *ib.* 95 и 97; иста глоба за тата или лусара у уговору босанског бана с Дубровником г. 1332 (*ib.* 118).

владар.¹ По Светостефанској повељи казна је „самшести коњ”. У Душановом уговору с Дубровником 20. септембра 1349. нарочито регулише се поступак приликом куповине коња, која је пре тога био некемо украден.²

Међутим, у самом Душановом Законнику 1349. године нема ни једног члана који би говорио директно о крађи. Без сумње зато што су одредбе Скраћене Синтагме К-8 и Н-1 примљене у Душановом царству као „суд царски”. Поједини чланови Душанова Законика спомињу тадбу само узгред као нешто добро познато. Нпр. чл. 116. регулише одговорност за присвајање нађене ствари речима „да плати како тат или гусар”. Та одредба допуњује законе Скраћене Синтагме К-8, 4 о истом предмету. Члан 92. регулише начин виндикације украдене ствари. Члан 102. спомиње тадбу као резерват царског суда чак и за отроке. Чл. 126. регулише одговорност околине за тадбу и гусу на градској земљи. Без сумње су редактори Душанова Законика мислили да су одредбе Скраћене Синтагме довољне за кажњавање свих врсти крађе.

Међутим, редакција XVII века сачувала је у својем ЗКЈ све одредбе Скраћене Синтагме и ЗЈ о крађи, чак са многим допунама и променама.³ То је доказ да су те одредбе биле потребне и да су се укорениле у српском праву.

3. *Разбојничийво*. Свака крађа извршена силом или претњом против лица кажњава се строже од обичне крађе као кривично дело и против слободе и против имовине. Ипак, у византијском праву доста дуго нема засебних одредаба о разбојништву. Једино одредба Proch. XXXIX, 16 о *famosi latrones* (οι ελαστικοι ληστοι) којим се прети вешањем на месту злочина, односи се на разбојнике.

Синтагма Матије Властара покушава да повуче границу између крађе и разбојништва, и док су одредбе о крађи скупљене у гл. Потпуне Синтагме К-23, одредбе о разбојништву сачињавају засебну главу Потпуне Синтагме А-12. Περὶ τῶν ἀρπάζοντων ληστρούς τὰ ἀλλοτρία.

Та је глава у Скраћеној Синтагми (као К-11. *О вѣхшцаюциѣх разбоиничьскѣх туждаа*) сачувала и своја црквена правила и све

¹ Уступљена је цркви по Скопској и Светостеф. повељама (ib. 78 и 97); по Призренској повељи остаје цару (ib. 141); спомиње се и у уговорима с Дубровником (ib. 146 и 174).

² Чл. 10, 11. и 12 (*Од. Слѡм.* 146).

³ У чл. 8, 9, 10. ЗКЈ имамо нове одредбе о крађи жита, воћа и др.; чл. 29. ЗКЈ понавља чл. 28 ЗЈ и чл. 35 = Скраћене Синтагме А-11; чл. 52 = Скраћена Синтагма Н-1 (само је ту казна за светотатство – каменоване); чл. 70-76 понављају одредбе Скраћене Синтагме К-8.

свотовне законе, опет с насловом „*Судовъ царскихъ. Законъ*”. Није М. Властар умео да се снађе у својој грађи; неки су закони о крађи дошли у главу о разбојницима и обрнуто.

Ипак дата је тачна дефиниција разлике између тата и разбојника. Први краде тајно (тае), други с употребом силе (моуждено) с оружјем или без оружја. За познате разбојнике обична је смртна казна на месту извршеног злочина. Смртном казном кажњава се и сваки оружан напад на кућу или село.

Властаревој Синтагми познат је и појам „гусарства по суши или по мору”, које мора да се кажњава још строже од невере. Та одредба о гусарима смештена је између закона о невери, вероватно за то што у појам гусарства спада и одметништво од државе (као у хајдуковање XVIII и XIX века).

*
* *

Зато што је Скраћена Синтагма исцрпно дефинисала и крађу и разбојништво, могао је Душанов Законик 1349. године да не каже ни речи о разбојништву, макар је тај злочин без сумње постојао у оном друштву.

Међутим додаци Душанова Законика г. 1354. доносе читаву новелу Душанову против тата и гусара (чл. 143, 145-159 и 173), која се лепо надовезује на одредбе Скраћене Синтагме. Византијске казне за тата и гусара су чак појачане: познати тат мора да се ослепи, гусар – да се обеси стрмоглав. И село, и властелин, и његови службеници, и чиновници – сви су одговорни за подржавање тих злочинаца. Опште јемство – то је најјаче средство којим се Душаново законодавство служи против многих гусара.

Баш та околност што све наредбе о татима и гусарима долазе у Законнику Душановом г. 1354, најбољи је доказ тесне везе између Скраћене Синтагме и Законика Душанова. Сабор г. 1349. мислио је да се може служити против тих злочинаца одредбама Скраћене Синтагме А-12, Н-1 и К-8, за „судъ царьски”. Искуство од пет година изазвало је потребу да се тим одредбама додаду нове, још оштрије и исцрпније новеле.

Редакција XVII века сачувала је и основну одредбу Скраћене Синтагме К-8, 8 о *famosi latrones* и чак је њу променила у духу Душанова законодавства (место „нарочити разбојници” вели се „тати и гусари”). Сачувала је и Душанову Новелу као „Законъ царевъ за гусаре” (чл. 112-116 Законика Душанова Раван. = чл. 78-79 Законика Душанова Соф.-Тек.).